

ИЗ СРПСКЕ ПРОШЛОСТИ, 1923.

Садржај

Прошлост Срба, Хрвата и Словенаца

Положај српскога народа

Битка код Бара 1042 год.

Бодин и Јаквинта

Србија и Срби око 1168 год.

Хенрик Лав у Ћуприји

Немањина смрт

Деда прве српске краљице

Свети Сава

Краљица Ана

Забрана луксуза у Дубровнику 1235 год.

Буран дан у Бару 1247 год.

На Милутинову двору

Смрт краљице Јелене

Погреб краља Милутина

Области под царем Душаном

Убиство Павла Раденовића

Филип Маџарин

Тата-Товар

У Дубровнику 1440 год.

Несуђени владаоци

Владаоци као трговци

Наше избеглице у XV веку

Цар Јован

Стеван Штиљановић

Српски национализам у средњем веку

Неколико речи на крају

9.497.11

ИЗ СРПСКЕ ПРОШЛОСТИ.

И/п/б

Од истога писца :

1. Кад је умро Краљ Радослав? 1894.
2. Прилози библиографији Србуља. 1894.
3. О склопу Немањине биографије од Стевана Првоченог 1895.
4. Извори Немањиних биографа. 1895.
5. Белешке о склопу Данилова Родослова. 1895.
6. Хронологија српских архиепископа по Данилову Родослову. 1895.
7. Die Biographie Stefan Lazarevič's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle. 1896.
8. Нешто о Јакшићима. 1901.
9. Хипотеза о славјанскихъ заимствованихъ словахъ изъ германскога. 1901.
10. Piro Spravo. 1901.
11. Српско име у западним крајевима. 1902.
12. Борба о наследство Баошино 1902.
13. Византија и Срби. I. Балканско Полуострво до VII века. 1903.
14. Византија и Срби. II. Колонизација Словена на Балканском Полуострву. 1906.
15. Књиге и друго у старим српским записима. 1906.
16. Историја српскога народа. 1908, 1910^a.
17. Историја српскога народа за средње школе, I—II. 1908, 1910^a, 1919^a.
18. О Јужним Словенима у VI, VII и VIII веку. 1909.
19. Историја Босне и Херцеговине. 1909.
20. Борба за самосталност католичке цркве у Немањинској држави. 1912.
21. Студије о српској дипломатици. I—VIX. 1912—1923.
22. Шта хоће Србија? 1915.
23. Борба за духовно и политическое объединение Сербовъ, Хорватовъ и Словинцевъ. 1917.
24. Le problème Yougoslave. 1918.
25. Les relations Serbo-grecques. 1918.
26. La civilisation du peuple Serbe au moyen âge. 1918.
27. Le rôle des Serbes de Hongrie dans la vie nationale du peuple Serbe. 1919.
28. Histoire nationale succincte des Serbes, Croates et des Slovénes. 1919. (Српско издање 1920).
29. Држава Срба, Хрвата и Словенаца. 1921.
30. Војводина на Конференцији Мира. 1921.
31. Историски рад Стојана Новаковића. 1921.
32. Цар Душан 1922.
33. Рагови Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. I. Српско-турски рат 1912—1913. (У штампи).

A 436

СТ. СТАНОЈЕВИЋ

ИЗ
СРПСКЕ ПРОШЛОСТИ

ИСТОРИСКИ ЧЛАНЦИ

Државна Трест

БЕОГРАД 1923
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА НАПРЕДАК

Прошлост Срба Хрвата и Словенаца.

I

Велика сеоба народа у Европи и Азији у IV и V веку после Христа захватила је и словенске народе, који су у то доба становали у великим руским степама. Повучени тим великим покретом, особито продирањем Хуна и доцније Авара, Јужни Словени су се издвојили из заједнице са осталим словенским народима, и почели су се помицати према средњем и доњем Дунаву.

У току VI и VII века они су у великим масама прешли на Балканско Полуострво и у западне крајеве бивше Угарске, и населили су у густим масама земље од Беча до Коринтског Залива и од Тимока скоро до Цариграда и Црног Мора.

Ушав на тај начин у византиску државу, која је у то доба била најкултурнија држава на свету, Јужни су Словени водили истину борбу против ње за своју слободу, али су уједно примали од ње све културне елементе, које им је она могла дати.

Јужни су Словени, сем тога, у исти мах, од онда па све до данас, морали стално водити борбу и против држава и народа, који су из западне Европе надирали у земље Јужних Словена, са намером да их покоре и да освоје њихове земље.

Земље, у којима су се населили Јужни Словени, налазе се на граници, где су се увек сукобљавала

два света и две културе, где су се увек Исток и Запад борили о надмоћ и о превласт. Због тога су се Јужни Словени морали стално борити за своју слободу и независност против разних фактора на Истоку и Западу, који су их хтели покорити.

У тој борби постале су у IX веку и прве јужно-словенске државе: прва заједничка српско-хрватско-словеначка држава у басену средњег Дунава у почетку IX века, па затим, ускоро после тога, средином IX века, две посебне националне државе: у северном Јадранском Приморју хрватска, а у центру западне половине Балканског Полуострва српска, чије је средиште доцније, у XI веку, пренето у јужно Јадранско Приморје, у Зету.

Обе су ове државе проглашене биле за краљевине и добиле су формално признање независности од папске курије, која је у то доба за то била једина меродавна. Али ни једна од те две државе није била дугог века: Хрватску су почетком XII века покорили Мађари, и Хрвати после тога нису никада више имали своју слободну државу, а ветска се држава у исто доба, услед покрајинских и династичких борби, растурила у неколико мањих држава.

II

У XIII веку настаје нов одсек у историји Јужних Словена. Хрвати губе своју самосталност и постају саставан део Угарске, делећи са њом и добро и зло. Они се од тада боре за своје политичке слободе у оквиру Угарске и, доцније, у оквиру аустро-угарске монархије.

Срби међутим оснивају на развалинама прве своје краљевине, чији је центар био у јужном Јадранском Приморју, две своје самосталне државе,

Рашку и Босну, које ће живети три стотине година, и које ће покорити Турци у другој половини XV века.

Босна је имала своју територију у северо-западном крају Балканског Полуострва. Она се налазила за цело време свог самосталног државног живота у врло тешком положају. Стално изложена освајачким прохтевима угарских краљева, Босна је због несређених верских односа у држави и у народу, услед чега се тамо била укоренила богумилска јерес, давала и сувише често повода за изговор угарским краљевима да нападају на њене покрајине. Угарски су краљеви те своје верске походе предузимали као извршни органи папске курије, у договору с њом и с њеном помоћу. Међутим верско питање било је њима само изговор; прави мотиви угарских освајања били су увек политички.

Тако је Босна живела једнолико, и њена је историја без великих промена. Само у један мах, у другој половини XIV века, под владом енергичног и умешног Твртка I (1353—1391), Босна је дошла до великог значаја и била је, и ако кратко време, најзнатнија држава на Балканском Полуострву. Твртко се ослободио угарског тугорства, проширио је државне границе на све стране, везао се за традиције српске државе и старе слободне Хрватске, прогласио се за краља, избио је у Јадранско Приморје, освојив један део Далмације, и био је на путу да оснује велику српско-хрватску државу.

После његове смрти његова држава, уређена по феудалном систему, распала се на неколико држава, које су се биле и гложиле међу собом, централна власт је била уништена, и у другој половини XV века Тврткову су државу покорили Турци.

Друга српска држава, Рашка или Немањинска, основана је у XII веку у центру српских земаља, у копаоничким планинама.

Оснивач те државе и њене династије Стеван Немања (1169—1196), био је не само храбар ратник и добар војсковођа, него је био и одличан организатор. Немања је основао државу и проширио јој границе на све стране, дефинитивно је решио верско питање у држави и извео је целокупну државну организацију. Он је почео зидати манастире, који су, особито Хиландар, у Св. Гори, били расадници културе и просвећености и средишта националног живота. Његов син Сава, који се покаљује и постао највећи српски просветитељ, наставио је очев рад, као саветник и помагач наследницима Немањиним. Подједнако знатан и као политичар и као организатор и као просветитељ, Сава је оснивач независне српске народне цркве и средњевековне српске књижевности.

Основана на сигурним и солидним темељима, Немањићска се држава добро развијала у свима правцима: она је стално ширила своје границе, особито на југ према вардарској долини, у њој је напредовала просвећеност и култура, радност и трговина. Политички је та држава била на врхунцу моћи за владе Стевана Душана (1331—1355).

Душан је проширио државне границе далеко на југ, и његова је држава допирала од Саве и Дунава до Олимпа и до Кавале. Он је имао план да уништи Византију, која је била неспособна за живот, па да оснује српско-византиско царство, које ће се развијати на традицијама Византије и имати византиску културу, али у којој ће Срби бити главни државни и национални елемент.

Освојив велики део византиских покрајина на југу, Душан се у Срезу 1345 прогласио, а у Скопљу 1346 крунисао за цара. Три године после тога Душан је издао Законик, у коме је изведена кодификација старијег српског законодавства и

9
обичајног права, са допунама и исправкама. Законик Душанов је једно од најзнаменитијих дела српске културе средњег века.

После смрти Душанове (1355) и његова се држава, као и Тврткова, распала на више делова, који су водили међу собом борбу. У то су се доба Турци већ били утврдили на Балканском Полуострву, и почели су ударати и на поједине српске покрајине и државе. Год. 1371 у великој битци на Марици, на месту, које су Турци назвали „Српском погибијом“, разбијена је била српска војска краља Вукашина, који је владао у Македонији. Њега је као краљ у Македонији наследио његов син Марко, најзнатнији јунак српских народних песама.

У средишту бивше Душанове државе покушао је један династа и по жени рођак Душанов, кнез Лазар (1371—1389), да окупи у једну државу што више области. Он је у томе донекле успео. Међутим су Турци све више досађивали и његовој држави. Напослетку је дошло до одлучне битке, на Косову, 15 јуна 1389. У тој великој и крвавој битци погинула су оба владара, и српски и турски.

Косовска битка је најзнатнији догађај у српској народној традицији. У најлепшим народним причама и песмама приказује српски народ са тужном али ведром меланхолијом, битку, у којој је изгинуо цвет српског народа у јуначкој борби за отаџбину и за слободу.

Косовска битка је последња самостална акција српскога народа у средњем веку. После тога српски се народ још скоро сто година борио, и сам и уз друге хришћанске народе, против Турака. Али све је било узалуд: Турци су били јачи, и покрај све очајне борбе, која је изазивала дивљење, Турци су, у другој половини XV века, завладали, освајајући једно за другим српске државе, целим српским народом.

III

Крајем XV века настаје ново доба у историји Јужних Словена. Велики део Срба и Хрвата пао је у турско ропство, а они што су још остали ван Турске, на млетачкој територији у Далмацији, и на угарској и аустриској територији, у Хрватској и Словеначкој, морали су водити сталну борбу против Турака. Али ту борбу они не воде више самостално, него у туђим војскама и у туђим државама.

Период југословенске историје, који обухвата доба од краја XV до краја XVIII века, најдрње и најгоре је доба њиховој прошлости. То је доба политичког и националног ропства, доба културног и просветног назатка у сваком погледу. Турци су уништили не само слободу и независност старих српских држава, него су уништили и стару српску културу и све оно, што је културни живот створио у српским земљама у току од три стотине година. Некултурни и дивљи, без икаква смисла и способности за ма какав бољи и културнији живот и за напредак, Турци су у пљачкачким походима и ратовима убијали, пљачкали и уништавали све што су нашли. А кад су освојили српске земље и покорили српски народ, они су, и у самој својој држави, наставили систем уништавања и пљачке. Услед сталне несигурности у држави и неспособности Турака ма за какву културу и напредак, пропадало је постепено и стално све оно, што је још било остало од старих културних тековина српскога народа у средњем веку. Тако је старо стално пропадало, а ново није ништа стварано. Цео живот био је укочен, и све је ишло унатраг и стално на горе, и просвета и култура и трговина. И док се у осталој Европи у то доба ствара и изводи ренесанса културног и просветног живота, док проналазак Америке даје новог полета трговини, док

разни нови проналасци стварају услове за велике напретке у свима правцима и тиме се постављају основице данашње модерне светске културе, докле српски народ стално и све више тоне у назадак и дивљину.

Али српски народ није ни у то тешко доба скрстио руке, нити се фаталистички предао својој судбини. Он је реагирао против турске власти стално и енергично. Српска народна црквена организација штитила је национални живот, чувала је бедне остатке старе просвете и културе, и неговала је традиције о старој слави и величини, не дајући народу да клоне. Она га је бодрила да издржи у тешкој борби, после које ће доћи бољи даци.

Народни живот добијао је у то доба израза у сталној борби против Турака. Све српске земље биле су, за пуних четири стотине година, стално разбојиште и поприште, на коме је цео српски народ стално водио тешку и крваву борбу против непријатеља за своју слободу. Српски је народ врло често дизао велике организоване устанке, а био је увек готов да борбом помогне сваку акцију, ма чија то била, против Турака. Срби су у великим масама емигрирали у околне хришћанске државе, и борили су се у њиховим војскама као добровољци, организовани у засебним јединицама. Али су највећу и најбоље организовану акцију против Турака водили српски хајдуци. Српски су хајдуци, организовани у чете, нападали и били оне, који су чинили насиља над народом. У такој непрестаној борби против Турака развила се необично ратничка способност српскога народа.

Док је тако већина српскога народа водила сталну борбу против Турака, други део српскога народа и хрватски народ, који су становали у Аустрији, водили су ту, у самој држави, стално очајну

борбу за своју националну и политичку слобodu. Ту борбу водио је српски и хрватски народ особито од краја XVIII века, кад је један део српских и хрватских земаља ослобођен био од Турака и припао хабсбуршкој монархији. Та борба била је особито очајна и пуна трагичних момената у XVIII веку.

IV

Док у осталој Европи настаје ново доба у XV и XVI веку, код Јужних Словена модерно доба почиње тек крајем XVIII и почетком XIX века. До тога времена код њих влада средњи век у пуном смислу.

Почетак новог, модерног доба код Јужних Словена обележен је са два велика, епохална догађаја у њиховом животу: стварањем нове књижевности на народном језику, и образовањем слободне српске државе, која ће убрзо постати и културни и политички центар свих Јужних Словена.

Творац нове, модерне, народне књижевности код Јужних Словена, Доситеј Обрадовић, прокламовао је већ у првој својој књизи (1783) јединство народа, без обзира на веру, без обзира на прошлост, без обзира на обласне и на државне границе, јединство целог народа, који говори истим језиком. Сем тога, Обрадовић је истакао још један велики принцип: демократизам науке и књижевности. Наука и књижевност треба да буду приступачне и да служе најширим народним слојевима, и због тога треба да се служе језиком, којим ти слојеви говоре. Те демократске идеје продрле су брзо у српски, а ускоро после тога и у хрватски народ.

Рад Обрадовићев развијао се у почетку само код Срба у Аустрији, јер је српски народ у Турској у то доба, услед анархије и нереда, који је тамо владао, живео у врло тешким приликама, у сталној

борби за своју егзистенцију, увек о пушци и ножи. Тај тежак живот довео је напослетку 1804 год. до народног устанка.

Српски сељаци у Шумадији дигли су устанак против Турске, која је у то доба владала од Дунава и Саве па све до Персиског Залива и у целој северној Африци! Шака српских сељака, без спреме и без икаквих средстава, водила је девет година борбу против турске царевине и разбијала је много пута султанове војске. У току те борбе српски су сељаци створили државу са свима државним установама и са свима атрибутима државне власти.

После дуге борбе и великих мука, Турцима је напослетку, 1813 год., пошло за руком да покоре Србију. Али већ после две године Срби су поново дигли устанак, који је успео, и којим је основана нова српска независна држава.

Нову државу чекали су многи и тешки задатци. Пре свега требало је из турских запуштених, полудивљих, сасвим некултурних провинција створити модерну државу. За извршење тог тешког задатка имала је међутим нова држава и мало људи и мало средстава. Затим, нова слободна држава обухватала је само један незнатан део српскога народа; већина Срба остала је у Турској, а знатан део српскога и цео хрватски народ био је у аустриском ропству. Требало је и њих ослободити, а прилике су за то биле неповољне, и средства слободне српске државе недовољна. Уза све то дошла су још важна унутарња питања (династичко питање и питање учешћа народа у државним пословима), која су такође изазивала тешке кризе. Те су кризе трајале десетинама година и кочиле су државни развитак и напредак.

Али све то ипак није спречавало Србију, да, и ако слаба и са незнатним средствима, увек узима

активна учешћа у борби за ослобођење Срба и Хрвата. Тако је Србија 1848 pomogla ustanak Срба и Хрвата против Мађара, oдашљањем једног одреда у Банат, а 1876, и 1877 и 1878 pomogla је ustanak Срба у Босни и Херцеговини и водила је због тога, заједно са другом српском државом, Црном Гором, два рата против Турске.

Берлински конгрес, који се састао после тих ратова, није водио рачуна о потребама и жељама српскога народа. Тако је Србија после два тешка рата добила само четири округа, а зватан део српскога народа у Старој Србији и Македонији остао је и даље под Турцима. Али је Берлински конгрес учинио још једну неправду и задао још један удар српском народу: он је дао мандат Аустрији да окупира Босну и Херцеговину, због којих је Србија водила последње ратове против Турака. Тако је Берлински конгрес створио услове за доцније тешкоће и кризе.

Прилике су, међутим, и у Турској и у Аустрији, после тога бивале све горе, особито за Јужне Словене.

У Турској су, услед унутарње анархије, личне и економне прилике постале потпуно несносне, а у Аустро-Угарској је државна власт гонила и потишћивала Србе и Хрвате, и национално и економски. Услед тога су, и Срби у Турској и Срби, Хрвати и Словенци у Аустро-Угарској, све теже сносили туђински јарам и све више упирали своје погледе у Србију. Идеја о јединству Срба и Хрвата, која је у просветном и културном погледу била изведена, особито тиме што је уведен један књижевни језик, и која је особито јако била наглашавана и проповедана у шездесетим годинама прошлога века, необично се раширила и ухватила је корена првих година XX века. То је било доба, кад је Србија,

уништењем једне династије, која је против воље целог народа водила државну, и спољну и унутарњу политику, решила сва унутарња питања у демократском смислу, а питање спољне политике у правцу, који је потпуно одговарао националним и економским интересима Србије и српско-хрватског народа.

Слободна унутра и споља, Србија се од почетка XX века брзо развијала и необично снажила. У рату за ослобођење своје браће у Турској 1912 и у рату са Бугарима 1913, показала је Србија толико и моралне и материјалне снаге, којој се нико није надао, да је задивила цео свет. Због тога је она, после великих успеха у турском и бугарском рату, постала природни интелектуални и политички центар, коме су стали да теже сви Срби, Хрвати и Словенци у Аустро-Угарској. Тај стојер националне и демократске идеје требало је уништити пошто-пото. Да би то постигла, Аустро-Угарска је 1914 без разлога напала на Србију. Тај неоправдани нападај на Србију изазвао је европски и светски рат. У томе рату поднела је Србија, у борби за ослобођење и уједињење целог народа, велике и тешке жртве. Напорни и пун пожртвовања рад Срба, Хрвата и Словенаца у току светскога рата показао је њихову тежњу за слободом и уједињењем, и светски се рат завршио стварањем слободне, независне Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Положај српскога народа.

Тешке прилике у којима се српски народ налазио, резултат су, с једне стране, географског положаја, који српске земље заузимају, а с друге, историског развитка и политичких прилика, и у опште и специјално у српском народу.

Када су наши предци дошли на Балканско Полуострво и ту се у VII веку стално настанили, заузели су они покрајине и земље, које су од увек биле, и које су и данас још, на раскрсници два света: Истока и Запада. Ту, у земљама, које је српски народ населио, граничила је увек сфера њихових интереса, и оба света су се ту од увек борила да своје границе што више помакну.

У српским земљама се већ више од две хиљаде година води борба о превласт Истока и Запада. Та борба пролазила је разне мене и вођена је са разним успесима у разним временима. Било је тренутака, када су границе тих утицаја помицане и преко граница српских земаља, али је то бивало ретко и изузетно и трајало је већином сразмерно кратко време, па је опет наступала реакција, и гранична зона се увек враћала у стари свој колосек, у српске земље. Тај процес вршио се у српским земљама стално, готово још од онога времена, од кад историја бележи догађаје на Балканском Полуострву.

Када је јелински народ неколико векова пре Христа дошао до веће снаге и јаче културе, почео

је он сферу свога, и политичког и културног и економског, утицаја ширити и на Балканском Полуострву, и то у првом реду из приморја преко својих приморских насебина. Али је јелинска култура и јелинска трговина продирали и у унутрашњост Полуострва, са свих страна и у свима правцима. То је било доба кад је Исток освојио био све српске земље и када се јелинска култура тамо такмичила само са културом староседелца на Балкану. Али јелински утицај није дуго остао свемоћан у српским земљама, ма да су га освајања Александра Великог на Балкану проширила и утврдила. Већ у III веку пре Христа продрли су на Балкан Келти, представници и носиоци западне културе, и донели су ту културу готово у све српске земље. Онда је већ почела она велика борба о утицај и превласт на Балкану и специјално у српским земљама, борба која ни до данас није завршена, и која је један од најважнијих узрока поцепаности српскога народа и готово свих његових недаћа и несрећа у прошлости.

Ускоро после продирања Келта дошао је на Балкан нов један народ, који је променио сасвим прилике и односе на Полуострву, и који је за неколико стотина година потчинио готово цело Полуострво, а специјално све земље које је доцније населио српски народ, западном утицају и западној култури. Пред крај трећег века пре Христа почели су Римљани да продиру на Балкан и да освајају тамо, а у доба око рођења Христова било је цело Полуострво у њиховој власти. Римска држава је наравно свуда где је освајала, ширила и свој културни утицај. Тај утицај је на западу, где није било никакве старије културе, која би се могла такмичити са римском, вршио римски народ и лако и јако, и освојене покрајине на западу брзо су подлегле

римском културном утицају. Али је продирање римске културе на Балканском Полуострву ишло много теже него на западу, јер је овде римска култура имала такмаца, стару јелинску културу, која је и ван Јеладе у многим крајевима Балкана ухватила била чврста корена. Међутим док су римска култура и римски утицај у Азији у борби са јелинском културом подлегли, дотле се на Балкану завргла борба између римске и јелинске културе, које су у овај мах биле представнице два света, источног и западног.

Римска је култура била у предности према јелинској у овај мах стога, што је њу помагала држава, преко свих својих установа и преко свих својих органа. Али је јелинска култура била старија и интензивнија. После дуге мучне и потмуле борбе, државни организам је надвладао, и римска култура је продрла готово сасвим у све српске земље.

Али је у то доба настало распадање римске државе, услед унутрашње слабости и услед нападаја разних варварских племена. Већ пре тога више је пута било покушавано да се држава, особито ради лакше одбране од непријатељских нападаја, подели на два дела. Први пројекат за таку поделу начинио је био још Јулије Цезар. Он је границу између те две државе, које је требало створити, повукао од прилике од Београда на Скадар, дакле баш преко земаља, које је доцније населио српски народ. И кад год су се после тога понављали ти пројекти, или кад су, у доцнија времена, и у дело привођени, увек је гранична црта повлачена преко српских земаља.

Така подела није била ни случајна ни произвољна. Осећали су још савременици, да у великој римској држави, која је била чврста политичка целина, постоје две културне државе, земље јелинске

и земље римске културе, покрајине, које су носиоци особина два разна света. И ма да је римска култура била заузела све земље на целој западној половини Балканског Полуострва, а местимце прешла и преко те границе, ипак се осећало да многе и од оних земаља, које је римска култура била освојила и заузела, спадају у сферу културних интереса источног света. То се најбоље видело, кад се римска држава почела распадати, јер је онда источна култура почела на Балкану особито да продира и да осваја на штету западне културе.

Та борба вођена је, наравно инстинктивно и потмуло, неколико векова. А када је, крајем IV века после Христа, римска држава дефинитивно подељена на два дела, и та је подела била изведена тако, да су западни делови данашњих српских земаља потпали под западно царство, а источни под Византију, у којој је временом сасвим овладао јелинска култура и грчки језик. Одмах од почетка настале су међутим распре између ова два дела некадашње римске државе, јер је Византија ишла за тим, да себи подчини цело Балканско Полуострво, док је западно царство радило на томе, да границе свог утицаја на Балкану помакне што више на исток. Када је западно царство крајем V века пропало, замењују га у тој борби о превласт на Балкану други чиниоци.

Баш у то доба, крајем V и почетком VI века долазе и Словени до северних граница Балканског Полуострва и почињу прелазити Дунав. Када су се Словени у VII веку стално настанили на Балкану, било је цело Полуострво под Византијом, и тако је представник источног света господарио у српским земљама. Али та превласт Византије на целом Балкану није дуго трајала. Већ крајем VII века јављају се на Балкану Франци, који почињу освајати

и крајеве, у којима је у то доба српски народ становао.

Међутим се у то доба, осим Византије, која је устала против франачких претензија и која је бранила земље, које су по праву њој припадале, јавља први пут и нов један фактор, који хоће истина да извојује себи слободу према Византији, али коме је још више стало до тога, да ни једна западна сила не ухвати корена на Балкану. Словени на Балкану, у првом реду српски народ, почињу још од онога времена водити стално и консеквентно једну и исту политику: Срби се увек и свуда и у свима земљама стално опиру утицају и продирању западних народа на Балканско Полуострво.

Рад у томе правцу развили су Срби већ почетком IX века у борби против Франака. Ма да им је у то доба већ било јасно, да ће они имати да воде дугу и мучну борбу са Византијом, ипак они нису хтели пристати уз западног освајача. Писац политике српскога народа већ је онда јасно истакнут. И Исток и Запад хоће да освоје земље, у којима станује српски народ. То је факт, који се види у раду и тежњама Истока и Запада још дуго времена пре него што су Срби дошли на Балкан; а после доласка њихова, од VI века па на даље, тај факт је најважнији чинилац у историји српској и у борби српскога народа.

Представници истока и запада у борби о превласт на Балкану мењали су се готово стално. Српски је народ имао да издржи борбу са свима, а победе и продирање представника Истока и Запада било је увек на штету и на рачун српскога народа. Франке су крајем IX века заменили Мађари. Они су заузели крајеве, који су били делимично насељени Србима, и почели су продирати даље и на Балкан. У борби против њих погинуо је по свој

прилици и први већи и знатнији владалац српски, Часлав. Кад су Мађари, првих година XII века, заузели Хрватску, почели су они, брански претензије хрватске државе, још више продирати на југ.

Али сем Мађара, јавља се у ово доба још један представник Запада, који жели да прошири и утврди своју власт на Балканском Полуострву. У то доба почела је да се снажи млетачка република, и главна њена тежња била је управљена на то, да се, ради својих политичких, економских и трговачких интереса, утврди на Балканском Полуострву.

Од средине XI века јавља се још један западни фактор, који ради на томе, да власт своју пренесе и на Балканско Полуострво. Нормани надиру из јужне Италије у Епир и особито на Драч, у тежњи да одатле војују против Византије. А сем тога, папска курија већ стотинама година ради истрајно на томе, да прошири свој утицај и на Балканско Полуострво, и служи се у раду на остварењу те своје тежње, наизменце и како јој кад треба свима западним факторима.

У XI веку, дакле баш у доба кад почиње образовање нових независних српских држава, нагрну западне силе са свих страна на Балканско Полуострво, у првом реду на српске земље. Мађари надир у са севера, особито у Босну, млетачка република осваја земље у Јадранском Приморју, Нормани продиру у епирско приморје, а папска курија развија своју агитацију у свима правцима и у свима покрајинама Балканског Полуострва. Крајем XI века креће се цео Запад на велико освајање Истока. У крсташким ратовима понавља се оно што се дешавало за време римских ратова. Западни народи полазе на исток и оснивају тамо своје државе. Особито је велика опасност по српски народ настала када су западњаци, почетком XIII

века, освојили Цариград, и основали т. зв. Латинско Царство на Балканском Полуострву. И Латини из Цариграда и млетачка република и Угарска и папска курија, сви су се били удружили да покоре Балканско Полуострво, и специјално српски народ. Али је животна снага у обе српске државе, и у Босни и у Рашкој, одолела непријатељским навалама, и наскоро после тога обе српске државе почеле су јачати тако, да је у XIV веку српски народ био најважнији фактор на Балканском Полуострву.

У то доба долази на Балканско Полуострво нов један народ са истока, који је после једнога века напорне борбе савладао државе на Балканском Полуострву и завладао целим Полуострвом. Када су Турци крајем XV века покорили све државе и народе на Балкану, и почетком XVI века продрли далеко на север преко граница балканских, били су западни народи за неко време сасвим истиснути са Балкана: Исток је опет завладао.

Али се ускоро опет јавила реакција. Већ крајем XV века почиње интензивнија борба западних народа и држава против Турака. У тој борби узимају учешћа особито млетачка република, која никако није престајала водити борбу са Турцима и која преко Италије прихвата традиције норманске, и Аустрија, која води главну борбу против Турака и чије се велике претензије јављају као природна последица њеног успешног ратовања против Турске.

Када је Турска у XVII веку почела опадати, јављају се опет западни фактори, особито Аустрија, млетачка република и папска курија, као освајачи на Балканском Полуострву. Али се у тај мах јавља још једна нова источна држава, Русија, која се од тога времена стално такмичила особито са Аустријом, о превласт на Балканском Полуострву.

Аустрија у XVI и почетком XVII века продире дубоко у српске земље и осваја многе српске покрајине. У безбројним пројектима о подели Турске готово се увек гранична линија за поделу сфера интереса Русије и Аустрије, дакле источних и западних сила, повлачи право преко српских земаља, тако да свагда источне српске покрајине долазе у сферу интереса Русије, а западне у сферу интереса Аустрије.

У XVIII и XIX веку понавља се опет готово сасвим оно, што се дешавало скоро још пре две хиљаде година. Аустрија и Русија представници су Истока и Запада, као што су то некада били Романизам и Јелинизам, Византија и Франци, Нормани, Мађари и млетачка република, као што су били и као што су још и сада православље и католицизам.

Аустриска власт у Далмацији, окупација и анексија Босне, надирање аустриско ка Солуну, и не само то, него и акција Италије међу Арнаутима и тежње њене да завлада епирским приморјем, — све су то природне последице оне сталне тежње Запада да продре што даље на исток, и сталне борбе због тога међу Истоком и Западом. Та тежња јавља се у разним облицима још од најстаријих времена све до данас.

Битка код Бара 1042 год.

Историја српскога народа сва је испуњена борбом и ратовима. Ипак у нашој прошлости мало има забележених великих битака. Управо у целој нашој старијој историји, све до почетка XIX века, помињу се свега четири велике битке: битка код Бара 1042, битка код Белбужна 1330, битка на Марици 1371, и на Косову 1389 год.

О три последње зна сваки интелигентан Србин доста. Прва, најстарија велика битка у нашој историји, много је мање позната. Међутим, ми имамо сачуван у нашем једном домаћем извору доста подробен опис те битке. Тај опис је истина проткан народном традицијом и причама, али је главна садржина у њему свакако историска.

У првој половини XIII века саставио је један католички свештеник у Бару на латинском језику Хронику, у којој је описао историју Срба, и делимиче Хрвата, од њихова доласка на Балкан па све до средине XII века. За старије доба наше историје та Хроника нема вредности, јер је састављена већином по причама, гаткама и олаким комбинацијама, те је готово немогуће одвојити истину од неистине. Али од почетка XI века територија, за коју ова Хроника прича догађаје, сужава се, и причање почиње добијати историску основу. У почетку тог дела Хронике прича се, како је устанком краља

Доброслава (Војислава) у Зети (Црној Гори) основана нова српска држава 1040 год.

Ту се прича, како су Византинци почетком XI века покорили све српске земље. Доброслав, потомак старих српских династа у Зети, покорио се такође онда Грцима. Он је био необично паметан и досетљив. Покорив се Грцима, он се издавао за помоћника и савезника њиховог. Јахао је с њима по провинцијама и давао им тајно савете да са народом поступају окрутнo и неправедно, а народу је потајно говорио: „Зашто тако велика зла подносите од Грка? Неправедно поступају са вама, добра вам узимају, жене нападају, девојке квари. Никада предци моји, који су пре мене били краљеви, нису тако шта чинили вама. То је велико и тешко зло“. Стога народ поче Доброслава све више voletи, а Грке све више мрзети. Онда се народ споразуме и договори, те се дигну једног дана и побију све представнике византиске власти, који су се у њиховој земљи затекли.

После тога се народ скупи и пошаље Доброславу и његовим синовима, па их позове, да дођу и да приме власт у држави својих очева. Доброслав дође са својих пет синова, који су већ сви били добри војници, и почне се успешно бити са Грцима. Стога се грчки цар наљути, те позове једног од својих војвода, по имену Арменопула, и нареди му, да удари на Доброслава и његове синове.

Арменопул скупи велику војску, од коњаника и пешака, и дође до зетске равнице. И Доброслав скупи своју војску. Један део своје војске да он четворици својих синова, и пошаље их у источне крајеве, да тамо чекају исход борбе, а он сам са једним од синова, Радославом, нападне са запада на Грке и почиње их бити. Радослав је био необично храбар младић. У борби он допре до самог грчког

војводе, и кад га је познао, удари га мачем и збаци га с коња. Кад то виде Грци даду се у бегство. Том приликом их је толико побијено, да их нико није могао избројати. Многе од њих, кад су већ мислили да су измакли опасности, нападну синови Доброславови, који су били у источним крајевима, и побију их.

Кад је грчки цар чуо шта се десило, наљути се веома и ожалости, те пошаље одмах посланике са ситним златом и сребром жупану рашком, бану босанском и кнезу хумском, са наредбом, да пошаљу војску на Доброслава. Жупан и бан скупе много људи и пошаљу их Љутовиду, кнезу хумском, који је био одређен да прикупи сву војску и да буде њен заповедник.

Грчки цар такође скупи много већу војску по пре и пошаље је у Драч, наредив управнику драчке области, Курсилију, да сакупи цео народ своје области, да се стави на чело целој војсци, па да ухвати Доброслава и синове његове, где их нађе. Курсилије дође са војском и заустави се у равници око вароши Скадра, очекујући да се ту скупи сва војска. После тога пређе он Бојану и дође у равницу код Бара, а Љутовид са својом војском дође у Трибунију.

Доброслав се међутим са својом војском и синовима задржи у Црмници. Он је видео да је Грка много, а бојао се да Љутовид не пређе Которски залив, те да он не буде онда ухваћен у средину, па позове својих пет синова и каже им, да је Грка много више но њих, те им се не могу одупрети. Стога нареди да двојица од њих, Гојислав и Радослав, остану с њим, а од остале тројице да сваки узме по десет храбрих људи са трубама и добошима, па да иду у планину, и оданде зађу

Грцима за леђа. Он ће, рекао им је, у поноћи ударити на грчки табор, а они, кад чују трубе нека такође даду свирати и нека дигну велику ларму. После тога нека постепено силазе са планина према грчком табору. Нека се не боје, него нека се храбро боре: Грци ће бити побеђени.

Пред вече тога дана три Доброславова сина се попну на брда и ураде све како им је било наређено.

У то доба један Баранин, пријатељ Доброславова, дође Курсилију и каже му, да пази како ће се извући са својом војском, јер је са свих страна опкољен. У брзо о томе пукне глас по целом грчком логору, и сви се поплаше. Курсилије одмах нареди да цела војска стане под оружје, а страже и предстраже истури далеко напред.

Доброслав у поноћ удари на грчке страже и предстраже, побије их и растера. Услед тога настаде код Грка велика забуна. У то Доброслав нареди, да они, који су били уз њега, засвирају у трубе и да дигну ларму. У исти мах учине то исто и синови Доброславови и почну силазити са брда и приближивати се непријатељу. Грцима овлада страх. Била је тавна ноћ и ништа се није видело, те су Грци мислили да је Срба много и да су опкољени, као што је говорио онај Баранин. Кад су трубе и узвици дошли близу до логора, Грци нагну у бегство. У то почне пуцати зора, а Доброслав и синови његови нападну на Грке и почну их бити и гонити.

Кад је Доброслав са синовима прешао поток и дошао у шуму, син његов Гојислав сукоби се са оцем. Како су обојица били прашином и крвљу убрљани, нису један другог познали, те Гојислав нападне на свога оца и збаци га са коња, али га није ранио. Оборен са коња, Доброслав почне

викати: Боже, помилуј! Боже, помилуј! Онда Гојислав позна оца по гласу, сиђе са коња, прихвати оца и каже му: „Опрости, оче, нисам те познао“. На то му Доброслав одговори: „Не бој се, сине. Божја је милост с нама, јер ме ти ниси ранио ни убио“. Стога Доброслав назове то мјесто Божја Милост, и тако се и данас зове, јер ту син није убио оца, а мало њих потукло је множину.

Синови Доброслави гонили су непријатеља до Дрима. Силне су Грке заробили и довели их у Божју Милост. Војвода грчки Курсилије био је у борби тешко рањен и умро је у скадарској равници. На месту где је он умро, постављен је крст, који се и сада још зове Курсилијев крст.

После тога Доброслав пошаље сина Гојислава у сусрет Љутовиду, и да му педесет заробљених Грка, да иду у табор Љутовидов и да му испричају шта је било. Гојислав пређе Которски залив, и учини што му је наређено. Војска Љутовидова се поплаши због тога, али сам Љутовид био је веома храбар, и није се поплашио. Он напротив, поручи Гојиславу, да њега те измишљотине не буне. Ако је он, Гојислав, човек, нека узме собом два војника, а он, Љутовид, ће узети двојицу, и нека му изађе на двобој, па ће видети ко је Љутовид. Гојиславу се тај предлог допадне, те сиђе са два војника у поље. Тако учини и Љутовид.

Кад се почну бити, један од Гојиславових војника нападне на Љутовидову, баци га на земљу и почне викати: „Одите, другови, јер је Љутовид пао и умро је“. Онда сви потрче тамо. Али је Љутовид био само рањен, те се дигне, поше се поново на коња и почне бежати. Његова војска, кад је видела да је Љутовид рањен и да је пао, нада се у бегство. Гојислав их је гонио цео дан и вратио се са великим пленом

Бодин и Јаквинта.

У Зети, доцнијој Црној Гори, устао је српски народ 1040 год. на оружје и извојевао је себи, под кнезом Војиславом, слободу. Војиславов син и наследник, Михаило, добио је за жену једну грчку принцезу, са византиског двора у Цариграду, а 1077 год. крунисан је од легата папе Гргура VII — највећег папе у историји католичке цркве, онога, коме је немачки цар ишао у Каносу, да га моли за опроштење — краљевском круном.

Неколико година пре тога, 1073 год., дигла су српска племена у Поморављу и у Повардарју устанак против Византије, и почела су енергичну борбу за своју слободу. Пошто је Михаилова српска држава била једина слободна народна држава на Балкану, обратили су се устаници на Михаила, и замолили га, да им пошаље помоћ у војсци и једног од својих синова, који ће се ставити на чело устанка, и кога ће устаници прогласити за владара.

Михаило је имао више синова, али је међу њима одвајао талентом и енергијом Бодин. Стога се Михаило реши, да устаницима пошаље Бодина. Са Бодином је Михаило послао и доста војске, а за саветника му је дао старог и искусног војводу Петрила. Бодин и Петрило дођу са српском војском у Призрен, где их дочека изасланство устаника. Ту Бодин буде проглашен за цара, па онда он и Петрило пођу са војском из Призрена, да се споје са

устанцима, који су већ владали у моравској и вардарској долини.

Бодин оде на север, освоји Ниш и крене у Подунавље, где су устаници такође сретно војевали. Војвода Петрило пође међутим са другим одељењем српске војске на југ, и продре тамо доста далеко, али га код Костура дочека велика византиска војска и потуче га до ноге. Петрило се са својом потученом војском поче повлачити на север, а Бодин, кад је чуо да је Петрило потучен и да се повлачи ка Скопљу, поплаши се да му не буде одсечена одступница, па напусти Ниш и поче се такође повлачити ка Призрену.

Али византиска војска стигне Бодина на Косову. Између Византинаца и Срба дође ту до битке, у којој Срби буду потучени. Сам Бодин буде у битци заробљен.

Заробљеног Бодина одведу у Цариград, где је остао кратко време, па га онда пошаљу у Антиохију, у Сирији, где буде бачен у тамницу.

Бодинов отац Михаило распитивао је, где му је син, а кад је сазнао да је у Антиохији, он онда нађе неке Млечиће, који му обећају, да ће, наравно за добре паре, избавити Бодина. И заиста, кад су ускоро после тога у Антиохији избили немири, Бодин побегне из тамнице и дође на једној млечачкој лађи натраг у своју отаџбину.

Неколико година после тога дошли су на Михаилов двор, који је међутим био постао краљ, занимљиви гости.

У Италији су четири деценије пре тога Нормани основали своју државу. У тој држави водила се готово стално огорчена борба између краља и великаша, који су хтели да што више ограниче краљеву власт. У лето 1080 год. дигли су нормански великаши опет велики устанак против свога краља.

Један од вођа устаника био је богати и угледни великаш из Барија, Архирица. Устаници нису били сретни, и краљевска их војска разбије. После савладавог устанка вође устаничке морале су бежати из земље, да их не би стигла краљева освета. Архирица пође онда са својом породицом, која је бројала много чланова, у Цариград. Из Барија они пређу прво на Балкан, и дођу у посету краљу Михаилу у Скадар. Ту се млади, романтични витез, краљевић Бодин загледа у Јаквину, младу, лепу, енергичну и даровиту ћерку Архирицину. Млада Норманка одговорила је на ту љубав. Њу је, без сумње, привлачила Бодину његова младост и храброст и чар његовог дотадањег живота, пуног догађаја, авантура и романтике.

У октобру 1080 год. венчали су се у Скадру Бодин и Јаквинта, а годину дана после тога Бодин је, после смрти свога оца, постао краљ и Јаквинта краљица.

Србија и Срби око 1168 год.

У шездесетим и седамдесетим годинама XII века, кад је Византија била у сталним борбама и неприликама, Срби су готово из године у годину устајали на оружје, да се ослободе византског ропства и да извојују себи државну слободу. Са необичном вештином и дивљења достојном истрајношћу и доследношћу водила је ту борбу за слободу она велика и славна генерација, која је поставила темеље Немањинској држави.

Свака белешка о оном времену и о људима из онога доба за нас је важна и необично драгоценна, тим пре, што је тих белешака врло мало.

Једна од таквих белешака налази се у Историји крсташких ратова и Јерусалимског краљевства од великог државника и генијалног историка, — једног од највећих историка свих времена и свих народа. — Виљема, архиепископа у Тиру.

За нас су Виљемове белешке о Србији и српском народу у XII веку, и ако их је он црпао из византских информација, врло важне, јер је он те податке добио на лицу места и у непосредној близини ондашње Србије, која се онда у борби рађала.

Виљема, архиепископа тирског, послао је био његов господар, Амалрих, краљ јерусалимски 1168 год. у Цариград, да води неке приговоре са византским царем Манојлом. Кад је архиепископ Виљем,

са посланством јерусалимског краља, стигао у Византију, цар Манојло је био отишао у рат против Срба, који су били дигли устанак. Он је у тај мах лично руководио операције против устаника. За правац тих операција била је изабрана Македонија, свакако због тога, што су и Срби у тај мах у томе правцу дејствовали.

Виљем тирски пошао је стога у Македонију, да тражи тамо цара Манојла. Кад је Виљем са јерусалимским посланством стигао у Македонију, био је поход против Срба већ успешно завршен, цар Манојло се већ враћао из рата, и архиепископ Виљем састао се са њим у Битољу.

Поводом састанка са царем Манојлом и преговора с њим, Виљем тирски забележио је у својој Историји неке занимљиве појединости о Србији и српском народу у то доба.

Када је посланство јерусалимског краља дошло у Цариград, пише архиепископ Виљем, цар Манојло није био у својој престоници. Он се, прича Виљем, у тај мах налазио „у Србији, земљи брдовитој и шумовитој, која лежи између Далмације, Угарске и Илирије. Срби су се били побунили против цара, уздајући се у неприступачност своје земље, и у тешкоће, што их чине кланци војсци, која хоће тамо да продре“.

После тога Виљем прелази на тумачење речи Србин, и тумачи је као роб (сервус). „Стара предања, пише он, причају, да цео овај народ води своје порекло од робијаша, који су били протерани у ову земљу, да овде копају руде и да тешу мермер, и отуда им је и име, које их означаје као робове“.

Говорећи затим о самоме народу, Виљем, наравно на основу информација, које је добио са византиске стране, прича, како су Срби „сироти и необразовани. Они станују у брдима и у шумама

и не знају за земљорадњу“. Наравно да је ова последња тврдња сасвим нетачна, јер се зна, да су Срби још у доба свог насељавања на Балканском Полуострву, у VI веку, обрађивали земљу.

Виљем тирски описује за тим природна богатства српских земаља. Богатство Србије састоји се, пише он, у „крупној и ситној стоци, млеку, сиру, маслу, меду и воску. И свега тога има у Србији у изобиљу“.

Затим говори Виљем о државном уређењу Србије и о животу Срба у то доба. „Овом земљом управљају власници, које зову жупанима, и који су у извесној зависности од господина цара. Понекад они изађу из својих шума и брда, и пустоше, пошто су смели ратници, околне крајеве. Због тих нападаја, од којих несносно пате околне земље, продро је господин цар са јаком силом и безбројном војском у њихову земљу. У том походу он је покорио Србе и заробио њиховог врховног поглавицу. Он се баш са тога похода враћао, кад смо ми били у провинцији Пелагонији, у вароши која се обично назива Бутела (Битољ); она је у близини старе вароши Јустинијанове, која се данас зове Охрид, а која је била постојбина срећног, непобедног и мудрог господина цара Јустинијана. Ту смо се ми, после великих тегоба, које смо на путу имали, састали са царем“.

Колика је штета, што Виљем није забележио име српског поглавара, што га је цар Манојло био заробио!

После тога Виљем описује, како је цар Манојло примио, како су они повољно сврши-
ко су од њега богато обдарени.
за 1168 год. кренуо је Виљем
вом јерусалимског краља из Би-
ју отаџбину.

Хенрик Лав у Ђуприји.

Саксонски војвода Хенрик, због своје снаге и храбрости прозван Лавом, пошао је 1172 год. у крсташки рат у Палестину. Са четом, коју је био сакупио, Хенрик је пошао преко Беча Дунавом, са намером, да од Београда или моравског ушћа настави пут према Цариграду старим римским путем, који је спајао Београд са византиском престоницом.

Кад је Хенрикова експедиција стигла до старог града Браничева (данашњег Костоца), остави своје лађе и чамце, на којима су крсташки дотле били дошли, па настави пут старим цариградским друмом, који је одатле водио долином Мораве.

Разлика између нас и наших предака за време Стевана Немање у погледу одржавања путева изгледа да није била велика, јер извори, који описују пут Хенрика Лава и његових крсташа моравском долином, причају, како су, чим су ступили на територију наше отаџбине, настале за њих неописане муке и невоље због рђавих путева. Одмах у почетку свога пута, чим су кренули од Костоца, крсташки су западали у велике и дубоке мочвари, где им се много коња заглибило и пропало.

Полазећи из Немачке са својом експедицијом, војвода Хенрик Лав није наравно ни слутио шта су српски путеви. Он, оснивач Минхена, мислио је, сиромаш, да је путовање у Србији као у Баварској. Уверен да ће и у Србији путовати рахат као у

Немачкој, Хенрик је на своје лађе дао натоварити велики број коња и кочија, које ће кроз Србију носити пртљаг крсташке господе, и по неког уморног ритера, коме се досадило јахање, па му се прохте, да ужива заваљен у интову.

Али је Хенрик Лав мислио једно, а српски друмови друго. Већ други дан, кад су се отисли од Дунава и пошли моравском долином, хитајући гробу Христову, поломила су им се сва кола, а силни су им коњи у мукама изданули. Видећи да тако никада неће стићи у Палестину, војвода нареди, да се сва кола оставе, а да се сав пртљаг претовари на коње. Тако је војвода Хенрик Лав извршио 1172 год. исту операцију, коју смо ми извршили у јесен 1915 год. у Љум-Кули.

Али то није било лако извршити, јер је за ствари, које су биле натоварене на једним колима, требало употребити неколико коња, а многи су већ били поскапали или дошли до краја снаге и живота. Стога се Хенрик реши, да један део пртљага остави на друму. Тако буде бачена и остављена силна храна, коју је било незгодно носити, а пре свега мехови и бурад са вином, које су крсташи, вероватно ради причешћа, у великој количини били понели. По себи се разуме, да су Срби, који су са околних планина мотрили кретање крсташа, сишли, одмах после њиховог одласка, у долину, и узели, као успомену на пролаз оснивача Минхена кроз Србију, ствари које су на друму биле остављене.

Пошто су на тај начин души својој олакшали, и пошто су се ослободили једног дела бригае за пртљаг, крену се крсташи даље, и сутра дан стигну до Ђуприје (која се онда звала Равно). Прошав град, крсташе се утаборе крај река Раванице. Место, које су изабрали за свој табор, било је врло угодно: са десне стране су им биле планине, а са леве густа

шума. Уверени да су ту добро заклоњени и сигурни, они запале ватре, и предаду се одмору. Али их око поноћи пробуди ужасна дрека из околних шума, и Срби, намамљени остављеном пљачком, ударе са четири стране на њих. Војвода одмах нареди, да његова војска стане под оружје (а имао је свега 1200 војника), и удари на Србе. У тој борби један стрелац погоди стрелом и прободе вођу Срба. Због тога међу њима настане пометња, и они се повуку. После тога нису више нападали крсташки табор.

Сутра дан су крсташе продужили пут ка Нишу. Срби су се били начетили по околним брдима, и посматрали су их...

Извори, у којима се описују ове авантуре војводе Хенрика, истичу, да су крсташе приликом напада Срба, били у великој погибији особито због тога, што Срби у борби употребљавају отровне стреле, те сваки који буде од њих рањен, мора умрети.

Сасвим је природно да крсташе, који су у Србији имали великих непријатности, и због рђавих путева и због нападаја Срба, нису имали о њима најлепше мишљење. Због тога се о њима у изворима, који описују Хенриков пролаз кроз Србију, прича, да су одани полним страстима и неумерени у јел и пићу, да су нечисти, да живе као животиње, и да су више дивљи но стока.

Таки би суд без сумње и данас дали о Србима и многи од аустријских ђенерала, који су страдали у Србији.

Немањина смрт.

Ми имамо очувана четири описа Немањине смрти. Од тих описа најбољи је и највернији опис његовога сина Саве, који је Немању последњих дана неговао и био уз њега кад је издануо.

Сава пише, да је Немања 7 фебруара осетио необичну слабост, и да је видео да ће умрети. Због тога је позвао к себи Саву, благословио га и дао му мудре савете за живот. „Очи твоје право да гледе и ноге твоје право да ходе . . . не уклањај се ни на десно ни на лево“, — говорио му је између осталог. „После тога подиже, прича Сава, руке своје блажени и метну их на моју грешну главу и поче плакати жалосно, дајући ми свој сладак пољубац, и поче говорити: Чедо моје љубљено, светлости очију мојих и утехо и хранитељу старости моје“, те га је онда световао, да не тужи због растанка и његове смрти.

Сутра дан, 8 фебруара, наредио је Немања Сави, да позове у Хиландар све часне старце Свете Горе, да пред њима умре. Сава је учинио одмах по очевој наредби, и у Хиландар се сабере велики број светогорских калуђера. Немања их је задржао у Хиландару, говорећи им: „Останите код мене, док не опојите моје тело вашим светим и часним песмама“.

Идућих дана Немања је бивао све слабији и слабији. За цело то време није ништа ни јео ни

пио, само се сваки дан причешћивао. Напоследку 12 фебруара видео је и он и Сава да му се приближују последњи тренутци. Сава га онда замоли, да још једном благослови своју децу, и он поново благослови своје синове, Стевана и Вукана, нареди им, да живе у слози и у љубави, и помоли се Богу, да децу његову „сачува и укрепи у држави бившег његовог владичанства“.

После тога Немања нареди Сави, да му донесе слику Св. Богородице, јер се био заветовао, да пред њеном сликом умре. Сава изврши наравно одмах и ту Немањину жељу, и донесе му Богородичину слику.

Увече тога дана нареди Немања Сави, да му обуче одело, у коме ће бити сахрањен, и да га опреми онако, како ће у гробу лежати. Кад му је и ту жељу Сава испунио, Немања му онда нареди, да простре асуру на земљу, да га положи на њу, и да му метне камен под главу. Кад је то учињено, сви су стали око Немање, и ми смо, вели Сава, гледали и чудили се, како му је Бог све, што је желео и молио, испунио, и за владе његове и овде сада. Чудно је било, наставља Сава, видети како онај, кога су се сви бојали, лежи сада као сиромашак на земљи, на асури, обучен у просту одећу, са каменом под главом, и свима се клања и све моли за опроштај . . .

Кад је било пола ноћи, сви се са Немањом опросте, и разиђу се по ћелијама, да се одморе, а Сава са још једним калуђером остане код њега сву ноћ. Око поноћи Немања се био мало примирео, а у зору му одједном сину лице, он погледа на небо и рече: Хвалите Бога . . . Сава га запита, кога је видео, кад тако говори, а он погледа на Саву и настави: Хвалите га . . . и у то умре

„А ја, каже Сава, падох на лице његово, и плаках горко и дуго . . .“

После тога светогорци узму тело Немањино, однесу га и поставе на сред цркве „као што је обичај“. Над његовим телом сврше прво јутрење, а после тога „сабра се безброј калуђера, и почеше певати побожне песме, стојећи око преподобног тела његовог“ . . .

Смрт Немањина брзо се разгласила по Светој Гори, и „онда многи народи дођоше, да му се поклоне и да му одаду част посмртним песмама. И тако појаху прво Грци, потом Бурђијанци, па Руси, после Руса Бугари, па онда ми његово стадо сабрано“.

Када је свршена служба и опело, и пошто су сви целивали Немањино тело „узех га ја грешни, каже Сава, и положих га у новом гробу, као што ми је био наредио, и тако испуних заповест његову“.

Деда прве српске краљице.

Млетачка је општина предузела кораке да пренесе из Ајасофије у Млетке кости највећег, најславнијег и најсилнијег млетачког дужда, Хенрика Дандола.

Хенрик Дандоло је чудна појава у историји. Он је дошао на управу кад му је било скоро осамдесет година, а развио је за време своје владе силну акцију, којом би се могли поносити и највећи људи у историји света, и то у доба напона своје силе и снаге. Он напомиње својом сиљном енергијом на Александра Великог и на Наполеона. И дела која је он извршио могу се, по свом значају и последицама равнати са делима, која су они извршили . . .

У XII веку били су млетачки трговци прекрили византиску империју. Они су владали свима пијацама и држали су у својим рукама монопол многих артикала. Та економска зависност, базирана на старим великим повластицама, што су их Млецићки уживали у Византији, тиштала је много византиске трговце и византиске државнике, и они су се својски трудили, кроз цео XII век, да се ослободе млетачког економског и финансиског tutorства. Отуда су ницали готово непрестано сукоби, и због тога су односи између Византије и млетачке републике били непрестано веома затегнути.

Кад су Византинци видели, да се легалним средствима не могу борити против млетачке експлоатације, и да се лепим начином не могу ослободити млетачких трговаца и млетачких банкара, они су прибегли насилним средствима: 12 марта 1171 године ухапшени су, по наредби цара Манојла, сви Млечићи у целој византинској империји, и конфисковано је цело њихово имање.

Вест о томе пала је као гром у Млетке. Губитак, што га је млетачка трговина услед тога претрпела, био је огроман. Рачуна се да је моментана штета износила осам милиона франака, а сем тога, био је тиме паралисан сав живот млетачке и увозне и извозне трговине, и онемогућен сав рад у земљама, најбољим за економску експлоатацију у свима правцима.

Због насиља, које је учињено млетачким грађанима у Византији и због силне штете за трговину и финансије млетачке, завладало је у Млетцима силно огорчење на Византију и жеља за осветом. Али је млетачка република била у тај мах у врло тешком положају, и немогуће је било предузети нешто озбиљно против Византије. Млечићи су стога, као реални политичари, оставили за тај мах сентименталне разлоге, да свете увређени понос, на страну, па су прегли да дипломатским преговорима поправе свој положај и спасу што се може спасти.

Тако су онда почела путовати посланства из Млетака у Цариград и обратно, да покушају поправити односе и спасти част и имање млетачких грађана. У једном од тих посланстава узео је учешћа и стари угледни млетачки грађанин Хенрик Дандоло. Цар Манојло је, смео и осيون, грубо дочекивао и још грубље испраћао млетачка посланства, и због тога је познија легенда причала, да је цар

Манојло Дандола приликом његовог доласка у Цариград дао насилно ослепити. Тај факт историја не може да потврди, али је понајмање Манојлово и византиских власти било у опште тако, да је стари Дандоло постао инкарнација млетачке мржње тију и оличење њихове тежње за осветом, која је временом све више расла.

И кад је у априлу 1192 год. дошло до избора новог дужда, сви су изборници при првом гласању дали своје гласове Хенрику Дандолу, уверени да је он, и ако му је било осамдесет година, и ако је био изгубио вид, у стању да освети част и спасе имања млетачких грађана. Јер Дандоло је, као онај стари велики Римљанин, који је сваком приликом говорио, да треба разорити Картагину, јер је то једини спас за римски народ, — имао и проповедао увек и свуда само једну мисао, да се треба осветити Византији. И он је одмах, са нечувеним једном енергијом, почео систематски спремати земљиште за велики удар, који је млетачка република наменила византиској империји.

Али је требало чекати још дугих дванаест година, испуњених непрекидним радом, који је руководила само једна мисао и једна жеља: освета Византији, — па да се дође до жељеног циља.

Када су се 1202 год. окупили у Млетцима крсташи у намери да пођу у Палестину и ослободе Христов гроб од неверника, употребио је Дандоло њихову оскудицу у новцу и немогућност да плате Млечићима превоз у Свету Земљу, да оствари своје планове. Прво су крсташи освојили млетачкој републици Задар, који се био одметнуо, па су онда, под утицајем разних веома компликованих прилика и утицаја, место у Палестину отишли под Цариград. Историска наука није још несумњиво утврдила, ко је главни иницијатор за тај преокрет

у правцу крсташке акције, али је несумњиво једну од главних улога у том чину светско-историског значаја играо човек, који је за једини циљ свога живота поставио: уништење византиске империје.

Дванаест година после свог избора за дужда, у априлу 1204 год., Дандоло је са крсташима ушао у Цариград, срушио византиску империју и на њеним развалинама основао Латинско Царство. И да се није млетачка сињорија бојала да царска круна на Дандоловој глави не поремети основе аристократско-републиканског уређења млетачке државе, можда би Дандоло био изабран за првог латинског цара.

После годину дана, 1 јуна 1205 год., завршио је Дандоло свој бурни живот у Цариграду, и сахрањен је, са великим свечаностима, у цркви Свете Софије. Кад су Турци освојили Цариград и претворили цркву Свете Софије у џамију, оставили су његове кости нетакнуте.

Док се одигравао последњи чин велике Дандолове трагедије, расла је у његовој кући у Млетцима и слушала је приче о великим делима и слави његовој, Ана, ћерка његовог сина, која се десет година после смрти свог славног деде удала за Стевана сина Немањиног, а две године после своје удаје била крунисана за прву српску краљицу.

Свети Сава.

Дан Светога Саве дан је славе српске националне просвете. Свети Сава је постао представник и симбол српског национализма. Почев тако рећи од првих дана после његове смрти, па све до сада у непрекидном низу векова борбе и патњи српскога народа, слика Светог Саве лебдела је вазда пред очима свих мисаоних Срба, тежње и идеали његови постали су тежњама и идеалима целог српског народа.

Као млад дечко, пун религиозног и аскетскога заноса, Свети Сава је оставио родитељски дом и власт која га је чекала, па је побегао у Свету Гору, да тамо посвети свој живот Богу, посту и молитви. Али је ускоро његова силна природа раскинула верске везе, које су га спутавале, и он је себи поставио веће идеале и шири програм свом раду. Он оставља испосничке пећине и враћа се у Србију, да тамо постане државник и политичар. Тај други период његовога живота испуњен је многим успешним политичким акцијама, које су осигурале Немањине тековине, и положиле сигурне темеље снази и величини Немањинске државе у будућности.

У пуном напону своје снаге Св. Сава је изradio независност цркви у Немањиној држави и изveо је организацију српске националне цркве. Његов рад у томе периоду створио је не само једну чврсту националну организацију, која је преживела

све невоље у будућности, него је створио и српску религију и српски национализам, овако како га ми данас разумемо.

Модерни српски национализам, може се без претеривања рећи, у првом је реду дело Св. Саве. Он је већ имао потпуно јасно формиране мисли и идеје о националном и државном животу српскога народа, о његовим тежњама и његовим идеалима. У његовим делима и писмима и у његовим биографијама, што су их писали његови ученици, стално се понавља прича о његовој великој љубави према народу и према отаџбини. Свуда и на свакоме месту, и у Светој Гори, и у Солуну, и у Цариграду,

у Никеји, и у Јерусалиму, и у Александрији, и у Трнову, — свуда су све његове мисли управљене само своје народу и својој отаџбини. Он о њима мисли, њихову бригу брине, стално се труди да све оно што види и вађе у туђим земљама добро и корисно, пренесе и пресади у своју отаџбину, међу свој народ.

Оно што ми данас сматрамо као прву тежњу и основни задатак наш: да сузбијемо завојсвачке намере свих фактора, и на истоку и на западу, који хоће да подјарме наш народ, али да у исти мах свесно и благодарно примимо све добре установе и све корисне културне елементе од њих, — то је већ Св. Сава јасно обележио својим радом као политички принцип.

У вези са тим политичким принципом јавља се велика толеранција Св. Саве у свим правцима. Стога је барска католичка архиепископија у Немачкој држави живела и развијала се напоредо са српском архиепископијом, коју је основао Св. Сава, а живе и искрене везе са Римом и папском куријом показују јасно, да је Св. Сава национални и државни принцип стављао више свих других обзира.

Српство и отаџбина, то су била два идеала Св. Саве, и он је својим радом и организацијама које је створио, највише учинио, да српство и отаџбина постану идеалима целог српског народа. Ти идеали живели су у нашем народу и после Савине смрти, они су највише допринели, да се наш народ одржи у данима невоља и искушења, да се почетком XIX века наново роди, и да у наше дане учини све оно што је учинио. Ко тражи дубље узроке велике националне животне снаге нашега народа, он ће прве њене клице наћи у раду Св. Саве.

Тај рад и последице његове показују пут не само Србима, него и Хрватима и Словенцима, којим треба да пођу у љубави према свом народу и развоју свог национализма, па да заједно са Србима буду готови на све жртве при стварању велике, заједничке отаџбине, у којој ће сваки Србин, Хрват и Словенац моћи потпуно самостално развијати своје индивидуалне и своје националне способности.

Краљица Ана.

(Веренички прстен краља Радослава).

Чувени научник и професор византологије у Минхену, покојни Карло Крумбахер, добио је 1905 год. од једног „пријатеља старина“ један масиван златан прстен, на чијој је плочи био у 7 реда грчки запис.

То је прстен, што га је престолонаследник српски Радослав, син Стевана Првовенчаног и Јевдокије, ћери византиског цара Алексија III, дао својој вереници Ани, ћери епирског цара Теодора. Веридба и венчање било је око 1225 год.

За нас, који имамо тако мало очуваних извора и особито мало културних споменика из наше старе државе, овај прстен има необичан значај.

Веренички прстен Радославов ископан је од масивног злата, плоча и обруч су од једног комада, дијаметар плоче је 17 и по, а обруча изнутра 18 и по милиметара. Тежина прстена је 26 грама, а израђен је, каже Крумбахер, необично солидно и практично, у хармоничним сразмерима, само без икаквих украса. Сачуван је да не може боље бити.

На плочи је изрезан грчки стих, који у српском преводу гласи: „Веренички знак Стевана, изданка Дукиног рода, прими својим рукама, Ано, из куће Комнина.“

Радослав се званично називао Стеваном, а радо се потписивао Дуком, по матери, која је била

из чувене византиске породице Дука. Исто се тако и његова вереница и доцније жена, Ана, поносила својим пореклом из византиске царске породице Комнина.

*

Употреба прстена при венчању није била у обичају код старих Грка. Тај су обичај примили стари Хришћани од Римљана. У Византији је, изгледа, био у употреби само венчани прстен, и онај Анин прстен је једини византиски веренички прстен, који је до сада познат. У почетку је човек имао златну, а жена сребрну бурму, али је доцније ушло у обичај да обоје имају бурме од истог метала.

*

Верење Радослава и Ане и њихово венчање извршено је под најбољим ауспицијама. Радослав је био млад и леп. Од њега има сачувана врло добра слика из тога доба у манастиру Жичи, по којој се види да је био необично леп младић. Ана је била ћћи најмоћнијег владоца на Балкану, који је освојио Солун, крунисао се за византиског цара и спремао се да освоји Цариград. Ана је била веома лепа, развијена, крупна и стасита. Прстен, што га је сретни вереник послао својој вереници, био је обимом таки да би нека слабија госпођица могла три прста кроз њега протурити. Сви су изгледи, дакле, били ту, да њихов брак буде сретан.

Али њихов брак није био сретан. Наши стари извори причају, да је Радослав у почетку био поштован од свих и одличан, али је ускоро постао „женопокорив“, и због тога је постао „повређен умом“, те је властела негодовала због „збуњености његовог ума“, па је одустала од њега, збацила га са престола и подигла на престо његовог млађег брата Владислава. Колико је Радославу у вршењу

његових владалачких дужности сметало то што је био под папучом, то је наравно тешко рећи. Али је он изгубио престо из других разлога.

Његов таст био је 1230 год. потучен и заробљен од бугарског цара Асена, и Асен је постао најсилнији владар на Балкану. А Владислав је имао Асенову ћер за жену, и ту треба тражити прави разлог, зашто је Радослав изгубио престо.

Кад је у Србији букнула буна, Радослав је са женом побегао у Дубровник, где је лепо дочекан, те је издао Дубровчанима повељу, у којој им је дао велике повластице. Из Дубровника је Радослав са женом отишао у Албанију, брату свога таста, Манојлу, који је после његовога пораза тамо владао.

Доцније се причало да је у Драчу Радослава задесила велика несрећа. Њему су, због женине лепоте, сви завидели, и он је ускоро био лишен „своје зле и лукаве жене“. Она се изневери „своме красном господину“ и одбегне талијанском команданту у Драчу. Овоме није било доста што је Радославу отео жену, него се спремао и да га убије. Кад је Радослав за то сазнао, он побегне из Драча, и, очајан, врати се у Србију и покалуђери се.

Није сигурно, да ли је цела та романтична прича истинита, или је измишљена. По томе што се у нашим Поменицама бележи, да се Ана покалуђерила и да је као калуђерица умрла у Србији, изгледа да се целој овој причи, забележеној скоро сто година после самих догађаја, не може поклонити пуна вера.

Забрана луксуза у Дубровнику 1235 год.

Пошто је у Дубровнику у почетку XIII века био завладао велики луксуз и расипање, особито о свадбама, Дубровчани су 13 априла 1235 године свечано објавили закон о забрани луксуза при удаји. Оригинал тог важног и занимљивог документа налази се и сада у дубровачком архиву.

Закон тај о забрани раскоши при удаји почиње уобичајеном свечаном формулом: „Године од рођења Христова хиљаду двестотине тридесет и пете, тринаестог априла, у малом и великом већу, сакупљеном по обичају на звук звона, и пошто је учињен збор на јавном тргу, Петар Балиславић, подкнез дубровачки, судије и саветници малог и великог већа и народ дубровачки утврдили су и у више махова одобрили“.

Затим долазе подробне одредбе закона о забрани раскоши. Пре свега, одређено је, да мираз, који девојке добију, ни у ком случају не сме бити већи од 200 перпера. Сем тога, сме млада издати на адиђаре за украс главе, ушију и руку највише 10 форинти, али се у то не рачува венац и чепац. Млада се може за венчање обући као што је обичај у Дубровнику, т. ј.: горњу хаљину од срлета, опшивену мрком или модром кожом од куне, и огртач или плашт од чисте или мешане свиле. Доња хаљина и појас могу бити такође од свиле и опшивени

зечјом кожом. Опрема може бити од овога јефтинија, али скупља никако. Чепци, који су већ направљени могу остати, али нови који се буду правили или поручивали или доносили са стране, не смеју више бити од свиле и извезени златом.

Свадба се сме славити само један дан, и то на дан венчања. Сладак хлеб не сме се више месити нити се сме носити јело за младом, кад иде младожењиној кући. Поклони у кокошима, огртачима, плашовима, прстењу и повцу, не смеју се више чинити, исто тако млада и младожења не смеју више чинити поклоне. Колач и овнујско месо не смеју млада и младожења једно другом више на дан свадбе слати.

У оделу, у коме се венча, млада сме остати само осам дана, а не више. До тада су после свадбе задржавали и гостили по осам дана младожења по два своја друга, а млада по две своје другарице. Од сада их смеју гостити највише четири дана. Исто тако млада не сме ићи више, као што је обичај, у цркву Св. Илије, и тамо чинити поклоне.

Затим долазе неке одредбе очевидно против сујеверја: У младин прстен да се не меће више маст ни горка трава. Исто тако да се не употребљава више буре са водом и гвоздени сандук и кожа.

Девојке без родитеља и које немају браће, могу понети у мираз цело своје имање, а удовице могу дати мужу цео свој стари мираз и све што су добиле од првог мужа.

Сва ова ограничења не важе за оне Дубровчане, који се жене са стране, нити за Дубровчанке, које се на страну удају.

Казне за оне, који се огреше о овај закон, биле су врло строге. Ти грешници су пре свега морали бити искључени из цркве, нису могли никога тужити ни сведочити на суду, њихове ствари нису

се могле на суду у опште расправљати, а сва њихова документа губила су сваку вредност. Ако би која жена донела мираз већи од 200 дуката, нико од њених рођака није могао после њене смрти тражити од њеног мужа више од те суме.

Ове одредбе и казне важиће, каже се у закону, двадесет и девет година, и нико их ни на који начин не може изменити.

Као што се види, Дубровчани су у то доба предузели енергичне кораке, да сузбију раскош при свадбама и којекакве сујеверице, које су чињене том приликом. У том погледу могли бисмо се у многим чему и сад, после седам стотина година, на њих угледати.

Буран дан у Бару 1247 год.

Кад је Стеван Војислав 1040 год. дигао устанак у зетском приморју и основао зетску српску државу, која је временом обухватила скоро све српске области, била је једна од главних брига српских државника, да слободна српска држава добије и своју независну црквену организацију. Поникла у борби против Византије, српска се држава у својој црквеној политици ослањала на ривала цариградске патријаршије, на папску курију. И папска је курија, оснивањем архиепископске столице 1067 у Бару, дала српској држави слободну независну цркву.

Против оснивања барске архиепископије устала је дубровачка црква. Она је доказивала, да су све српске земље у црквеном погледу њој подложне. Због тога је настала борба између дубровачке и барске архиепископије, која је трајала скоро две стотине година. Та борба се завршила пуном победом барске цркве.

Историја те борбе необично је занимљива у многим погледу. Папска се курија у тој борби односила према Бару и Дубровнику како јој је кад била потребна српска држава или млетачка република (под којом је у то доба био Дубровник): кад јој је Србија била потребна она је повлађивала барској цркви, кад су јој били потребни Млетци, она је повлађивала дубровачкој архиепископији

и потврђивала њена тобожња права на црквену власт у свима српским земљама.

Српски су државници међутим и после оснивања православне независне цркве (1219), врло енергично и искрено бранили и даље слободу католичке цркве у Србији. Криза у борби због тога са дубровачком црквом постала је акутна пред средину XIII века. Онда је због тих црквених питања долазило и до туче између Дубровчана и Барана. Ситуација је у тај мах била повољна за Дубровник. Стога је папски легат у мају 1247 решио тај спор у корист Дубровника, и наредио, да се дубровачкој архиепископији подложи барска црква и све покрајине у Србији.

Дубровчани су онда наредили ђакону Матеју, да одмах иде у Бар и да тамо изврши решење папског легата: да барску архиепископију подложи дубровачкој цркви.

Мисија ђакона Матеја није била обична, и извршити задатак, који му је био поверен, није било лако. У суботу 11 маја 1247 год. стигао је ђакон Матеј, снабдевен свима потребним актима, уверенима и изјавама, са својом пратињом у барско пристаниште. Он је одатле одмах послао два човека и архиђакона Петра барском капетану, са поруком, да долази изасланство дубровачког архиепископа у Бар к њима. Од стране барског каптола одговорено је изасланицима ђакона Матеја, да ће дубровачко изасланство бити радо примљено. Према тој поруци изасланици дубровачког архиепископа уђу сутра дан, у недељу 12 маја, у Бар, и дођу код цркве Св. Ђорђа, где је била архиепископија. Кад је ђакон Матеј дошао у архиепископију, у цркви је већ била почела служба, којој је присуствовао заступник барског архиепископа, архиђакон, са још неколико каноника.

Пошто су дубровачки изасланици ушли у цркву, архиђакон им је пришао, па кад су га они поздравили у име архиепископа и каптола дубровачког, он их је запитао, зашто су дошли у Бар. Ђакон Матеј му је одговорио, да су они дошли у име архиепископа и каптола дубровачког, њему и каптолу барском, са писмом и извесним порукама, и замолио га је, да сазове барски каптол, па да и он и каптол саслушају писмо и поруке дубровачког архиепископа. Архиђакон им је одговорио, да оду кнез у барском и да му кажу, да сазове грађане, а он ће са каптолом одмах после службе доћи. Ђакон Матеј је онда одмах учинио што му је рекао архиђакон.

На молбу изасланика дубровачког архиепископа, барски кнез је сазвао код цркве Св. Петра старце и грађане. Тамо су онда дошли и изасланици дубровачки. Ту су они сви заједно чекали да дођ архиђакон, као што је био обећао. Али је архиђакон вероватно добро знао садржину писма дубровачког архиепископа, и какве су његове поруке, па није дошао. Дубровачки изасланици су, заједно са барским грађанима, дуго чекали на архиђакон, али кад он није дошао, они онда замоле кнеза, да га он, у име своје и у име њихово, позове да дође, као што је био обећао. Кад је кнез послао једног чиновника, да позове архиђакон на збор, он је одговорио: „Сео сам за ручак, не могу доћи“.

Кад су дубровачки изасланици могли мислити, да је архиђакон ручао, онда је кнез поново послао архиђакону, и замолио га, у име своје, у име старца и грађана барских, и у име изасланика дубровачких, да по обећању дође на збор. Ако неће да дође, поручио му је даље кнез, могу сви они, ако он хоће, доћи к њему. Архиђакон је међутим на ту поруку одговорио, да још не може доћи, јер сада његови клирици ручају.

Пошто је већ било доцкан, кнез предложи, да и они сви иду да ручају, па да се онда после ручка опет састану, и да онда поново пошаљу по архиђакон и по каптол. Дубровачки изасланици и остали одмах прихвате тај предлог, и тако се збор разиђе.

Кад су се после ручка опет сви поново састали код цркве Св. Петра, пошаљу, по трећи пут, по архиђакон. Овога пута је, у име свих сакупљених, послат архиђакону Теодор, ђакон цркве, код које је збор био окупљен. Архиђакон је на то заједно са Теодором послао збору свога подђакон Петра, који је дубровачким изасланицима у име његово изјавио, да се он чуди њима, што су долазили, и да он неће да прими ни њих, нити икакво писмо дубровачког архиепископа и каптола, и да неће да чује њихове поруке. Он стоји на становишту, које је утврђено, кад су пре изасланици дубровачки били у Бару.

Одговор архиђаконов био је врло одлучан и енергичан. Али се дубровачки изасланици тим одговором нису дали збунити. Они су, и по четврти пут, послали архиђакону, и замолили га да, из поштовања према папској курији, он и каптол приме писма дубровачког архиепископа, и да чују оно, што изасланици имају да му кажу. Кад су они, који су овога пута били послани архиђакону, отишли у његов стан, њима је речено, да архиђакон није код куће, а неки клирици су им рекли, да је архиђакон отишао у лов!

Кад су дубровачки изасланици видели, да архиђакон никако неће да дође и да се састане с њима, онда је ђакон Матеј пред црквом Св. Петра, где су се били сакупили, у присуству кнеза, старца, грађана и неколицине барских клирика, који су се ту затекли, призвао по обичају римску цркву, и

прочитао је писмо, што га је дубровачки архи-
епископ упутио барском каптолу, и писмо, којим
је он био овлаштен да буде прокуратор по овој
ствари.

Ђакон Матеј је имао спремљен и проглас,
којим се Баранима забрањује да приступе избору
новог архиепископа, али то писмо није прочитао,
јер је, чим је прочитао прва два писма, међу гра-
ђанима настало комешање. Грађани, и чак неки од
клирика, стали су викати, грдити и претити. Неки
су грађани викали: „Шта се нас тиче папа? Гос-
подин наш краљ Урош наш је папа!“

Кад су дубровачки изасланици видели, колико
је свет узрујан, и да према томе не могу своју
намеру и задатак извести, а да због узбуђена масе
могу рђаво проћи, они се повуку и оду у гостио-
ницу, где су били одсели. Тамо међутим чују, да
су клирици наговорили неке Баране, да их, при
повратку, пресретну негде на путу и да их нападну.
Видећи да је у вароши велико раздражење због
њиховог поступка, дубровачки су изасланици замо-
лили барског кнеза Јована, да им да пратњу до
мора. Кнез Јован се одазвао тој њиховој молби, и
дао им је свога сина и још неке младиће, да их
отправе до пристаништа. На путу им се ништа није
догодило.

Чим су дубровачки изасланици стигли у при-
станиште, ђакон Матеј је о свему, што се тај дан
догодило, написао опширан извештај и послао га
је у Дубровник. Овај извештај ђакон Матеја о
догађајима онога бурног дана, писан под свежим
и непосредним утисцима, истога дана кад се све
то десило, врло је важан и занимљав докуменат у
сваком погледу.

Из њега се види, како је барски архиђакон
енергично одбијао претензије дубровачке архиепи-

скопије, и како се титрао са дубровачким изасла-
ницима. Види се, осим тога, да су са архиђаконом
у борби против претензија дубровачке цркве били
солидарни и клирици и грађани барски. Што су
се они окупили око дубровачких изасланика и за-
једно са њима ишчекивали архиђаконa, могло је
бити стога, што нису знали каква је порука дубро-
вачког архиепископа, а можда је било удешено, да
се демонстрације изведу у моменту, кад дубровачки
изасланици буду хтели да објаве акт о подложности
барске архиепископије дубровачкој цркви.

Али су у целој ствари најкарактеристичнији
они узвици, што су се чули из уста неких грађана,
кад су изасланици хтели да читају акта, што су их
собом донели. Неки грађани су том приликом до-
викивали дубровачким изасланицима: „Шта се нас
тиче римски папа? Наш је папа господин краљ
Урош!“ Те енунцијације показују, колико је у
Урошевој држави државна идеја била снажна, кад
су католички грађани у Бару могли овако говорити
и, заједно са католичким свештеницима, демонстри-
рати против решења папске курије.

Занимљива је у овом догађају и особа бар-
ског кнеза, који се у целој овој ствари врло
коректно држао, и правно се, за цело време боравка
дубровачких изасланика у Бару, врло објективан,
док је без сумње био у договору са архиђаконом,
и заједно с њим целу ову ствар инсценисао.

Неколико година после овог догађаја (1254) ре-
шено је дефинитивно питање о дубровачко-барском
спору: папска курија признала је независност ка-
толичке цркве у српској држави.

На Милутинову двору.

У позну јесен 1298 год. кренуло је из Цариграда једно сјајно посланство византиског цара Андроника у Србију, да тамо утврди са краљем Милутином све детаље о удаји царевице ћери Симониде за српског краља. На челу тога посланства био је чувени књижевник и државник византиски Метохит. Од њега је сачуван један извештај, у коме је он описао свој пут у Србију и боравак на Милутинову двору. Извештај тај писан је из Србије и под још сасвим свежим утисцима догађаја и прилика.

Са византиским посланством кренуо се из Цариграда и један Србин, кога је Метохит у свом извештају врло живо описао. Тај Србин је много путовао, био је, како изгледа, у Бугарској, у Мађарској и у Русији, и познавао је те земље и народе. Он је, по Метохитову опису, много причао и много се разметао. Грдио је наравно све народе, о којима је говорио. Особито се разметао својом отпорном снагом према зими. Ишао је сасвим лако одевен, а главу је покривао сасвим малом капом, и то само кад је био на коњу; чим би сјахао скидао је и њу и остајао је гологлав. Он је обично устајао рано и одмах је почињао лармати, вичући на послугу

Али једно јутро не устане он као обично. Кад су га потражили, изјави он да је болестан и да му је тако рђаво да може умрети. Имао је ужасну

главобољу и тако јаке крајнике, да није могао гулати, и због тога се ужасно уплашио. Али га је његово друштво брзо утешило и посаветовало га да се више не размеће својом отпорном снагом према зими. Замотали су га затим добро у ћебад и у бунду, — и посланство је кренуло даље. Он је међутим даље причао „како се обично није бринуо за зиму, не само онда, кад је требало да путује по својој земљи, него и тада, када је имао да путује по туђим земљама, где људи нису ни поштенији ни човекољубивији према странцима, и као такве нам је поменуо Мађаре, Бугаре и Русе, и не знам које још народе, који живе још даље од руских ледених предела. Тако је он много којешта говорио против споменутих народа, причао нам је своја путовања и поносио се мукама, које је онде трпео, и у свему је претеривао“.

Као што се види, између Срба XIII и Срба XX века нема велике разлике! . . .

Византиски командант у Солуну дао је посланству обавештења о Србији и приликама тамо. На питање Метохитово, како је Милутин расположен према Византији, командант је одговорио, да је краљ добро расположен, „али да је окружен поквареним људима, који тешко разумеју, како стоје ствари и шта је добро. Од тих људи неки су варвари, нечовечни и тесногруди, а други су опет гадни, безобразни и зловољни. Ови последњи, људи од утицаја, навикнути су на битке, и то им је највећа радост, навикнути су још да кришом отимају стоку . . . да из заседе пљачкају путнике . . .“

Овај командант Солуна у XIII веку као да је црпао своје податке из „Нове Слободне Пресе“! . . .

Али кад је посланство стигло у Србију, Византинци су се на првом кораку уверили, да су

прилике у Србији sasvim drukчије, nego што им их је представио византински командант у Солуну.

Када су Византинци прешли српску границу и стигли близу прве српске вароши, пошаљу они двојицу из своје свите, који су знали српски, „да оду управнику вароши и старешини места, да јаве да су стигли и да уједно питају, шта да раде и где да преноће“. Ма да је била ноћ, они су ипак „успели да виде управника, који без одлагања изађе нама на сусрет, ижљуби се с нама по обичају, и одведе нас у стан, који беше за нас. Успут нам се извињаваше, што нас због нашег одоцњења није могао на самом путу далеко од вароши дочекати, и у име свога господара одати уобичајене почести и свечано довести у варош као царског изасланика. Молио је да му за то не замеримо, и ми му то опростисмо, јер нам рече, да се и сам господар о томе бринуо, и да је преко дан послао више својих људи далеко ван вароши, да нас поздраве и одаду нам почести. Чекајући дуго до мрака и видећи да нас нема, изгубили беху наду о нашем доласку и вратили су се патраг. Рекавши ово тај добри човек, оде својој кући“.

Али тек што су се Византинци почели размештати у свом стану „а ето нам стижу разна јела у изобиљу . . . Међу осталим било је и дивљачи ради нашег уживања и довољно хране за коње, — и све добро“. То је све заиста и морало бити добро кад је префињени Византинац, који је презирао Србе као варваре, и који је био навикнут на гурманску цариградску кујну, констатовао да су српска јела добра.

Сутра дан рано ујутру примио је посланство краљ Милутин. Он је био „веома лепо украшен накитима. Око тела имао је више накита од скупоценог камена и бисера, колико је год могло да

стане, и сав је трептао у злату. Цео дом блисташе свиленим и златом украшеним намештајем. Окружен је био својим одабраним људима, и све је у опште било што лепше уређено и украшено“.

На тој првој аудијенцији Метохит је предао Милутину царска писма, „поздравио се и пољубио по церемонијалу царског двора“. Милутин је „упитао како смо, и како се осећамо после толиког путовања усред зимског доба, и пошто се мало разговарао и захвалио“, — отпустио је посланике.

Кад су они дошли кући, њима су се јавили на службу „људи из краљевог двора, који су нам били стављени на расположење, да нас служе као интенданци и надзорници, и да се старају о нашој храни и о осталим потребама, и да слушају“.

Затим Метохит описује у свом извештају како посланство живи у Србији: „Сваки дан добивамо из краљевског стана свега у изобиљу, и то боље и више, но што би нам требало, а у такој количини, да би било сувише чак да нас је било два пут више. Између осталог добивамо и дивљачи, разних тица и других животиња које се једу, као вепрова, јелена, а са господарове трпезе разна јела и слаткише на златним и сребрним тањирима и посућу“. Добијали су, сем тога, и „лепа воћа и парчета приуротовљених риба . . . од оних повећих и дебелих дунавских риба, које нам одовуд ретко кад у Цариград долазе и јако се траже, али се увек не нађу“.

За време преговора са Метохитом, краљ је често позивао византиске посланике на ручак, и том је приликом „често са својим првацима пио здравице и радо је примао здравице, које смо ми пили, одговарајући на његове здравице“.

Види се да у нашим Војвођанима тече права стара српска крв!

Као особит знак пажње краљ Милутин је Метохиту „поклонио своје најлепше хаљине, које је само један пут носио, и опасао га појасима, које је тек један пут пасео“.

Сем описа свога пута, пријема у Србији и живота на двору, Метохит у своме извештају гори врло подробно и о дипломатским преговорима са Милутином и српским државницима, и врло пластички описује све многобројне интриге, које су се у то доба плеле око српског двора и владаоачеве особе. Тај део Метохитова извештаја такође је врло занимљив у сваком погледу.

Смрт краљице Јелене.

Последње године свога живота провела је краљица Јелена, мати краља Драгутина и краља Милутина, у своме двору у Брњацима, поштована и цењена од свих. У почетку фебруара 1314 год. она се разболи, и осети да јој се приближује смрт, те позове к себи своје придворно свештенство и нареди, да се одмах пошаљу гласници по свој области, којом је она управљала, да разнесу писма епископима, игуманима, вишим чиновницима и властели, са позивом, да одмах дођу на двор у Брњаке.

И као што су, — каже биограф Јеленин, архиепископ Данило, — апостоли на облацима ишли на погреб богородичин, тако су, као да је дух свети објавио по целој њеној области, да треба поћи на укуп Јеленин, похитали са свих страна њеном двору, не само „славни“ него и убоги, хроми и слепи, које је она издржавала и помагала.

И писац Јеленине биографије, Данило, који је у то доба био епископ у манастиру Бањској, дознао је да је краљица болесна, па је и он похитао на њен двор у Брњаке, где је затекао већ окупљену сву њену властелу и цео клир. Кад је краљица чула, да су се искупили сви позвани, она је наредила, да дођу к њој, и онда је замолила свештенике, да стану око њеног одра и да певају погребне песме. После свршеног опела рашки епископ Павле причестио је краљицу. После тога краљица се

„помолила bogу за целу државу своје отаџбине“, благословила је све присутне, и тако је умрла 8 фебруара (1314 год.), искрено ожаљена од свих.

По жељи и наредби Јелениној, требало је њено тело сахранити у њезиној задужбини, у манастиру Градцу. Али су у то доба почели дувати необично јаки ветрови и била је велика зима, тако да се спровод са краљичиним телом тешко и споро кретао, и морао је правити честе и дуге одморе. У манастиру Градцу спремило је свештенство њене задужбине све што је било потребно за сахрану. Како међутим још нису били стигли у Градац ни архиепископ, Сава III, са својим клиром, ни краљ Милутин, нису хтели сахранити краљицу, док они не дођу.

После кратког времена стигао је међутим прво архиепископ, са својим свештенством, па одмах затим и краљ Милутин, са целим својим двором. „И ту је био велик плач и риданье, и од свих који су ту били, малих и великих, уздизао се плач и риданье дуго, слично гromу, тако да се и само то место подизало, и безосећајно камење дало се ридану и сузама, видећи самодршца, како горко плаче, и како је потопљен реком суза“.

После тога узео је сам краљ Милутин, са архиепископом и са епископима и игуманима, тело своје матере, и понели су га, певајући псалме, у гроб, који је био за њу спремљен, „а за њима је ишао цео освећени сабор и царски синклит, са осталим велможама и бољарима ове христољубиве, и цео народ отаџбине њене. И тако је положише у њезин спремљени гроб, у великој и предивној цркви... коју је сама ова блажена госпођа Јелена од основе велелепно подигла“. Краљ Милутин је тај дан дао велике милостиње сиротињи, па се онда вратио у своју престоницу.

Епископ Данило, заморен спремом око укопа, остао је неколико дана у Градцу, да се одмори. Међутим два-три дана после погребa стигло је у Градац велико изасланство властеле и вишег чиновништва старијег сина Јелениног, краља Драгутина, који је владао у Срему. Драгутин „није могао приспети из далеке земље“, те је послао изасланство „да виде што је било и да му јаве све“. А он сам после неког времена, „сећајући се љубави материне, подиже се од богом дароване му државе, сремске земље, са свом великоименимом својом властелом, и пође, да се поклони гробу матере своје, благочастиве госпође Јелене. И дошав у дом свете богородице, у место Градац, где лежи тело блажене, ту створи велик плач и риданье, над светим њеним гробом, а тако исто и сва властела његова. И ту многе и велике дарове и прилоге даде дому пресвете богородице и свечасном гробу блажене своје матере“.

Пошто је још обдарио све у манастиру „од малих и до великих“, Драгутин оде у посету своме брату, краљу Милутину, који се у тај мах налазио у свом двору у Паунима. Он је ту остао „многo дана“, и провео је то време у најбољој љубави са братом, „тако да су се сви, који су зло мислили, посрамили, видећи преизобилну њихову љубав“. Милутин је „дарове многе часне и избране“ дао Драгутину „и свима велможама његовим, и отпустио га је са великом славом ка престолу власти његове, у државу сремске земље“.

После кратког времена жена Милутинова, Симонида, кћи византиског цара Андроника, намери да оде у походе својој јетрви, жени Драгутиновој, Катарини. Симонида је, по причању Данилову, молила краља Милутина: „Молим те, господине мој, нареди ми да идем љубљеној мојој сестри, а твојој

снаси, благочастивој краљици Катарини. Треба да се видимо, да и ми учинimo дужну љубав међу нама, као што си ти учинио са љубљеним братом". Милутин „прими у сласт њену молбу и нареди јој да иде". Он одреди сјајну пратњу, од најзнатније властеле и њихових жена, снабде их са потребним средствима, и пошаље их са Симонидом у походе Катарини. Та свита је пошла „са великом и предивном чашћу и славом, тако да су сви, који су их видели, дивили се гледајући их", јер они су били „украшени царским одећама и златним појасевима, драгоценим бисером и камењем, а обуће царске и багрене сјајиле су, светлећи се као пољски цветови, украшени многоразличним добротама".

Тако Симонида „идући са тако великолепном царском славом кроз све своје државе, дође у славни и дивни град Београд српски, који стоји на брегу реке Дунава и Саве". Ту се она прво „у великој саборној митрополиској цркви поклонила... чудотворној слици пресвете богородице", па се онда састала са краљем Драгутином и Катарином, који су је у Београду дочекали. Драгутин је наредио, да дочек српске краљице и ћерке византиског цара буде што сјајнији. Сва властела и чиновништво из његове државе морало је доћи у Београд, да учествује у свечаном дочеку. Из Угарске је дошло нарочито краљево изасланство са даровима у Београд, да поздрави Симониду. Приређене су многе свечаности у част одличних гостију, и краљ је Драгутину богато обдарио и Симониду и сву њену пратњу.

Ту у Београду договориле су се Симонида и Катарина да заједно оду у Градац, да се поклоне гробу своје свекрве, краљице Јелене. Кад су ту своју намеру саопшtile краљу Драгутину, он се наравно томе обрадовао, и изабрао је одмах најзнатније од

својих велможа, који ће, заједно са својим женама, поћи у свити краљице Катарине.

Дошав у Градац, Симонида и Катарина су се „прво поклониле часном образу пресвете богородице, па су онда отишле на гроб блажене своје свекрве госпође Јелене, целиваху га са великом љубављу и оквасише раку њену са топлим сузама". Пошто су богато обдарили манастир и сву манастирску братију и „покриле гроб блажене Јелене драгоценим златним засторима", оду обе краљице са својом пратњом краљу Милутину, који их свечано дочека „и велико весеље и радост учини због њиховог доласка". После кратког времена краљица Катарина се врати кући, пошто је краљ Милутин богато обдарио, и њу и све велможе из њезине пратње и њихове жене.

Погреб краља Милутина.

У октобру 1321 год. ударила је краља Милутина у његовом двору у Неродимљи изненада капља. Краљу је био узет језик и није могао ништа говорити.

У тај мах се на двору у Неродимљи случајно десило одани пријатељ и љубимац Милутинов, познати књижевник, у то доба епископ хумски, а доцнији архиепископ, Данило.

Знајући како је ровито стање у држави, и да ће, особито због нерешеног питања о наслеђу, после краљеве смрти настати у земљи анархија, Данило је наваљивао на краља, да учини потребна наређења и диспозиције у случају смрти. Али је Милутину био одузет језик, и он није могао ништа да каже ни да нареди. Биограф Милутинов прича, како је Данило „говорио блаженом и превисоком господину краљу: Господару, зашто нам ништа не кажеш? Али он није чуо и није било гласа од њега, јер му се језик беше свезао“. Убрзо после тога он је издахнуо (29 октобра).

Милутин је оставио државу несрећену и незбринуту. Он, који је четрдесет година владао и често имао великих успеха, он, који је имао за собом богато политичко и владалачко искуство од четири деценије, — показао се у последњим годинама свога живота и своје владе као незрео владалац и кратковид и неспособан политичар. Он је дозволио да га изненади смрт, а није био решио

питање о наследству, и бацио је због тога земљу у несрећу и у анархију. А знао је добро, шта значи нерешено питање о наследству, и да је у земљи, где при упражњеном престолу има више претендентата, а ни један од њих није законитим путем одређен и признат за престолонаследника, неизбежан грађански рат . . .

У Србији је после Милутинове смрти било три претендента на престо. Први је био Владислав, син Драгутинов, који је имао јаких веза у Угарској, Хрватској, Млетцима и Италији. Он је у један мах био чак кандидат и за угарски престо, а био је ожењен из чувене млетачке породице Морозинија. Он није морао страховати, да ће му недостојати материјалних средстава у борби за краљевску власт, која би, у облику великих трговачких повластица, вратила у Млетке новац, који је због ње отуда издан. Владислав је био тим озбиљнији кандидат, што је, како по свему изгледа, Милутин, кад му је Драгутин уступио престо, дао пристанак и обећање, да ће после своје смрти оставити престо Владиславу.

Уз Владислава полагао је право на српски престо други син Милутинов Константин. Он је мислио да има више права на престо од Владислава, као директан потомак владајућег краља. Изгледа да је у Угарској била странка, која је помагала његову кандидатуру.

Трећи претендент био је најстарији Милутинов син, Стеван, кога је Милутин, због побуне, дао био ослепити, и који је, после тога, провео био неколико година у изгнанству у Цариграду са својим сином Душаном. По повратку из Цариграда, Стеван је био добио на управу једну област и живео је тамо повучено. Он је имао велик број присталица, особито међу свештенством.

У земљи се међутим знало, да држава нема одређеног законитог престолонаследника. Стога је смрт Милутинова, пошто није било никога, ко би одмах преузео власт у држави, била знак за општу међусобну борбу и анархију. Још се краљево тело није било ни охладило, а настао је, по речима Милутиновог биографа, „силан метеж и не мала узбуна и пометња и рат и пљачкање на све стране од војника, тако да су се људи били међу собом, јер су једни од других хтели узети њихово „богатство“...

Милутиново је тело опојано у Неродимљи. На опелу је надгробни говор држао епископ Данило. После тога требало је из Неродимље преко Косова однети Милутиново тело у његов велики манастир Бањску, јер је он желео да тамо буде сахрањен. Стога је наређено да се спреме кола и коњи „избрани и кротки“, да се тело краљево пренесе у његов манастир.

Од претендента није било ни једнога ни на опелу ни при преносу краљевог тела. Они су у тај мах имали важнија посла. А неред и анархија били су тако овладали у земљи, да су, по причању Милутиновог биографа, уз пут „на много места“ разбојничке чете нападале на спровод „мислећи да ће уграбити нешто од оних, који су носили тело блаженога, јер је у то доба, као што рекох, био велики метеж“. Наравно да биограф додаје у стилу и духу легенде, да су нападачи, „када су видели да се ту носи тело овог блаженог, као од неке пламене јаре опаљени, бежали, покривши своја лица“.

У тако је бедним приликама сахрањен краљ Милутин, док су претенденти на његов престо окупљали око себе своје присталице и скупљали војску, да ударе један на другога.

Области под царем Душаном.

Стеван Немања образовао је своју државу на падинама Копаоника и у Топлици. Кад је утврдио своју власт у тој централној области нове српске државе, Немања је предузео офанзиву у Приморје, да освоји средиште зетске српске државе, и у Поморавље и Повардарје, да и те земље, у којима су становала сродна племена, споји са својом државом.

Акција Немањина у Приморју и у Поморављу имала је, већ тада, или у скорој будућности, пуног успеха. Офанзива у Повардарју успела је била такође у први мах, али су Срби убрзо отуда били сузбијени, и требало је да прође више од пола века, док није српска војска опет почела продирати у Повардарје, а читав век док српска држава није тамо стала чврстом ногом.

Када су Срби освојили области на југу од Шаре, они су тамо нашли прилике у сваком погледу друкче, но што су биле оне у првобитним српским земљама. Земље на југу биле су још од доласка српских и сродних племена стално ван држава, које је српско племе било образовало. Због тога се у тим крајевима, под утицајем Византије, која је тамо столећима владала, и под утицајем њене администрације, изгубило старо словенско уређење, а образована је нова, византиска управа. Жупа и жупанске власти тамо није више било; место тога

постајале су у Повардарју, у целој Македонији и у свима осталим земљама на југу, веће административне јединице.

Ма колико да је друга административна организација на југу била незгодна за српску државу и за правилно функционисање целог државног апарата, српским владоцима то није било противно. Властела у средишним, првобитним српским областима, била се јако осилила, и српски су владоци у XIII и XIV веку имали много бриге и муке да сачувају своју власт против тежњи властеле, која је стално хтела да је сузи у своју корист. У том погледу имали су веома тежак положај особито краљ Милутин, Стеван Дечански и, у почетку своје владе, краљ Душан.

Због тога су они хтели да администрацију у новим земљама удесе тако, да она помогне и учврсти њихову владалачку власт и њихов положај. Док је у првобитно српским земљама доминирала стара локална властела, која је по правилу гледала и чувала само своје интересе, и због тога била готово стално у опрци са владоци, — у новим покрајинама требало је управу дати у руке људима, који ће бити одани лично владоцу. Властела на северу у првобитним српским земљама црпила је своју снагу из себе, из свога имања и својих људи, и због тога није морала презати од сукоба са владоцем, — у новим покрајинама требало је поставити за управнике властелу, која ће бити владаочевы чиновници, и који ће због тога зависити од њега и његове воље. Уз њих су могли бити постављени за управнике и чланови краљевског дома, за које се на двору сматрало, да ће несумњиво бити одани и верни владоцу.

Ту политику почели су у новим областима изводити већ Милутин и Дечански, а потпуно је и

консеквентно спровео цар Душан. Освојив простране покрајине на југу, до Олимпа, Коринтског залива и до Месте, Душан је нове земље, на југ од Шаре, поделио на области, и поставио је за управнике тих области или своје рођаке, или нову властелу. Не зна се да ли је и онда вођена борба око тога, колике ће бројем становништва и обимом бити те области, али се зна, да су Душанове области биле доста неједнаке, и да су по обиму имале десет до петнаест хиљада квадратних километара.

Најјужнија је област била Етолија (у јужном Епиру); њен управник је био Душанов брат Синиша. У северном Епиру (у Јањини) био је управник такође Душанов рођак Јован Комнин. У Тесалију је био послан војвода Прелуб, у западну Македонију (охридски и прилепски округ) Бранко, син војводе Младена, а отац Вука Бранковића. Предео горњег Вардара добио је на управу царев зет Дејан, а порече Струме и Месте добили су Богдан, Јован Оливер и Војихна. Ови су управници добили и велике и звучне византиске титуле (савастократори, ћесари, деспоте).

Познато је да се наде Душанове у оданост и верност обласних управника, које је он уздигао и поставио, нису испуниле. После његове смрти управници готово свих области на југу од Шаре, дигли су се против његовог сина, уздрмали његов престо и упропастили државу.

Убиство Павла Раденовића.

У првој и другој десетини XV века била је Босна поприште ратова и међусобне борбе босанских великаша. Све државе на Балканском Полуострву, а специјално Босна, биле су у тај мах у врло тешком положају, јер су Турци надирали са свих страна, да покоре народе на Балкану. Бугарска је већ била уништена, Немањинска држава битком на Косову ослабљена. Од знатнијих држава на Балкану још су се држале Византија и Босна. Али Византија је била сасвим слаба и изнемогла, а Босна у сталном хаосу међусобне страначке борбе.

Турци су међутим у то доба били у напону снаге, добро организовани и дисциплиновани. Требало је напрегнути сву снагу, организовати све изворе, да би се могла повести успешна борба против силног непријатеља, који је претио државном опстанку. Место тога, у Босни су у то доба биле на дневном реду ситне свађе појединих великаша и њихових странака. Резултат тога рада показао се ускоро: Турци су освојили Босну...

За разумевање ондашњих одношаја и прилика у Босни карактеристично је убиство кнеза Павла Раденовића, једног од најзнатнијих босанских великаша и феудних господара.

Кнез Павле Раденовић погинуо је 23 августа 1415 године. Његовом убиству присуствовао је, међу осталима, и посланик дубровачки на босанском двору,

Јован Гундулић. Гундулић се после убиства Раденовићевог вратио у свој стан, и написао је ту одмах, истога дана, још под свежим утисцима тога догађаја, извештај дубровачкој влади, у коме је подробно описао како је то убиство извршено.

„Јутрос рано, пише Гундулић у своје извештају, изјахао је краљ Остоја са својим сином у равницу. Са њим су били: кнез Павле и његов син, војвода Сандаљ и војвода Вукмир, жупан Драгиша, кнез Вук Храњин и војвода Павле Клешић. Ја сам остао код куће, пишући нека писма. Од једном дође к мени један човек кнеза Павла, те и ја пођем одмах за њима и стигнем их око Сутјеске.

Ја сам јахао уз војводу Сандаља, кад он викну војводи Вукмиру: Дођите ви к мени, или ћу ја доћи к вама! Поменути Вукмир одмах дође и говорио је с њим доста дуго. А кад смо били близу места, које се зове Парена Пољана, војвода Сандаљ извуче сабљу, и сви његови људи учине то исто за њим. У тај мах краљ Остоја са неким великашима даде везати кнеза Петра (сина кнеза Павла) и одвести га у Бобовац. Војвода Вукмир повуче кнеза Павла натраг, и молио га је са свима врло живо, да не легне крв међу њима.

Мени је све то изгледало да је детињска игра, јер ни једног ударца није било. Кад је кнез Павле почео да бежи, ја сам мислио, да ће бити везан. Али у то дође кнез Вук, а један од Сандаљевих људи одсече му главу. А други један одсече главу кнезу Павлу, и он умре.

Влатко Тумрлић, богомил, побегао је у моју гостионицу, т. ј. фратрима, да се спасе, па је онда отишао по Павлово тело и дао га је однети у Врхбосну.

Кнез Петар је одвучен и одведен у Бобовац, као што сам вам рекао. Неки имају намеру да га ослепе, и мислим да се од тога неће спасти.

Кад се све смирило, људи се сви врате кући. Убијено је свега четири човека. Од свих војвода Вукмир је мало рањен остраг у раме. Трајила је заробио Вук Храћић, а Прибисава Муршића други.

Кад се примирило, ја одјашем војводи Сандаљу, а он ми рече: Је си ли мислио да ћеш видети ово? Ето, по милости божијој, ја чиним и следим правду, као што чините ви, господа дубровачка. Јер ко учини издајство у Дубровнику њему пада глава. Тако и ја чиним са верним Бошњацима. Много је још износио кривице оца и сина, према Њ. В. краљу угарском и босанској краљевини, па је онда рекао: Јоване, ја сам брат и одан пријатељ господи дубровачкој. Препоручите ме, јер ја сам ваш. Неки рђави људи преносили су истина речи између вас и мене, али ја поштено мислим с вама...

Господо, по моме нахођењу ни једна особа није уплетена у ову ствар, сем Сандаља и краља Остоје. А војвода Вукмир заклинао се, да се пре овога јутра никада није говорило о смрти војводе Павла...

Краљ Остоја је добро. Говорио сам и са краљицом. Она се брине, јер кнез Павле има рођака*.

После завршеног писма Јован Гундулић додаје још последње вести: „Кнез Петар није ослепљен. Војвода Вукмир ми је рекао још да ће га сутра однети у Борач, и да је цела њихова област подељена, али не знам тачно како и коме“.

Смрт Павла Раденовића, који је имао у Босни много присталица и рођака, изазвала је велик и крвав грађански рат, који је дао прилику и могућност Турцима, да продру у Босну и да се ту утврде.

Филип Маџарин.

Филип Маџарин, позната личност из наших народних песама, био је пореклом Талијан, родом из Флоренције. Живот и рад његов познат је доста добро, јер има сачуваних неколико његових биографија и доста разних других историских извора, у којима се он помиње. Његово право име било је: Филип де Сколарибус; по имању, које је добио у Мађарској, као мираз уз жену, звали су га и Пино де Озора, а најчешће Пино Спано.

Филип Маџарин се родио 1369 год. у Флоренцији; родитељи његови били су сиромашни људи. Кад му је било тринаест година, дакле 1382 год., његова мати преда га неким флорентинским трговцима, који су пошли били у Немачку, да иде и он са њима. Кад су ти трговци стигли у Немачку, нађу се тамо са посланицима краља Жигмунда, који Филипа поведу собом, прво у Ческу, па одатле у Мађарску, у Будим, где је стао у једну трговину. У тој трговини нађе га и упозна случајно министар финансија и узме га себи (1386 год.). По наредби министра финансија путовао је онда Филип 1389 год. архиепископу мађарском у Острогон, где се онда бавио и краљ Жигмунд и договарао се са мађарским великашима „да дигне војску од дванаест хиљада коњаника, који ће чувати стражу на Дунаву, да бране онамошње крајеве од нападаја Турака, који су заузели Србију“.

Како нико од оних, који су у тај мах били уз краља Жигмунда, није могао да израчуна, шта би издржавање те војске коштало, позову Филипа, који је већ стекао био гласа као бистар младић и добар рачуница, и он им брзо изведе тај рачун.

Краљу Жигмунду се необично допадне Филипова умешност и бистрина, те га узме себи у двор.

После тога Филип је брзо пратио лепу каријеру. Уз рад на финансијама, Филип се убрзо истакао и својим војничким талентом и учешћем у ратовима, што их је краљ Жигмунд у то доба водио. Краљу му је све више поклањао своје поверење и све више га обасипао својом милошћу. Год. 1399 он га је оженио богатом марањциком, Варваром, јединицом ћерком покојног Андрије Озорског; уз њу је Филип добио као мираз цело њено велико имање. У то време довео је Филип у Мађарску и свога брата Матију, који је, благодарећи његовој протекцији, пратио такође лепу каријеру.

У то доба важио је Филип као једна од најповерљивијих личности краља Жигмунда, и због тога су мађарски великани, кад су, у априлу 1401 год., заробили краља Жигмунда, ухапсили били и Филипа бацили га у тавницу.

И после тога, кад је странка Владислава Напуљског, претендента на угарски престо, устала против Жигмунда, Филип је био један од оних, који су највише радили, да спасу престо Жигмунду. Он не само да није хтео пристати уз противнике Жигмундове, него је стално војевао против оних, који су се били дигли на краља. Краљ Жигмунд је, разуме се, богато наградио ту верност и оданост Филипову.

Биографи Филипови причају много о томе, како је Филип имао много непријатеља, који су га

опадали код краља и хтели да поколебају његов положај, али у томе наравно нису успели.

Око 1404 год. постао је Филип велики жупан темишварски, и остао је на том важном положају пуних двадесет година. Као темишварски велики жупан Филип је узимао учешћа у свима ратним походима против Босне, што их је краљ Жигмунд после тога предузимао.

Њему је у то доба у опште била поверена одбрана целе јужне угарске границе, био је дакле командант свих пограничних трупа према Србији, Босни и Турској.

У том својству он је имао врло живих веза са деспотом Стеваном Лазаревићем. Краљ Жигмунд хвали Филипа у једном акту, што је он наговорио деспота Стевана да призна врховну власт Угарске.

Филип је, међу осталим, учествовао и у походу у Србији, што га је предузео Жигмунд 1409 год., кад је ишао да помогне Стевана у борби против његовога брата Вука.

После тога је Филип учествовао, као врховни командант, у борбама Жигмундовим против Млетачке Републике. Али у том рату Филип није имао никаквог успеха, што је дало повода његовим непријатељима да измисле причу, како је Филип потплаћен од Републике, издао свога краља и дао се намерно потући.

Али Филип, и покрај неуспеха у млетачком рату, није изгубио Жигмундово поверење, и у ратовима у Босни, после 1414 год., био је он опет обично врховни командант. Исто тако био је Филип командант угарске војске и у борби против Хусита (1421). Изгледа да је у том рату под Филиповом командом био и српски одред, који је био послан у помоћ Жигмунду.

После тога Филип је до своје смрти стално био забављен на доњем Дунаву у борби против Турака. У последњем походу против Турака 1426 год. Филип је већ био тако болестан, да је на бојиште ношен у носилима. Ратни план за тај поход израдио је Филип, вероватно заједно са деспотом Стеваном, са којим се био састао у Тати у горњој Мађарској.

Ускоро после тога Филип је умро, 27 децембра 1426 год., на своје добру у Липи.

Филип је био средњега раста, сувоњав, беле коже, црних живих очију, веселог израза; носио је дугу косу и дугу браду. Волео је особито лепе вештине.

У Флоренцији има сачуване три Филипове слике. За галерију слика великих жупана темишварских набављена је била пре рата Филипова слика. Неки дан је та слика донета у Београд и предана нашем Народном Музеју. Тако сада свако може видети у нашем Музеју добру и верну слику Филипа Маџарина наших народних песама.

Тата - Товар.

— Место боравка цара Карла. —

Цар Карло је интерниран у дворцу Тата-Товар, на имању Естерхази. Дворац Тата-Товар налази се западно од Пеште, на прузи Пешта—Беч. То Естерхазијево имање и дворац леже у лепом и романтичном пределу. Уоквирен питомим планинама, сам дворац је на једном брдашцу, које је опкољено уређеном шумом; испод брда је лепо и пријатно језеро. Ту где се сада налази модерно уређен Естерхазијев дворац, био је у средњем веку град, који се звао Тата. У њему се често и радо бавили угарски краљеви. Ту су свршавани многи важни државни послови.

Тата је играла доста важну улогу и у нашој историји средњега века. У Тати је 10 маја 1426 год. деспот Стеван Лазаревић потписао са угарским краљем Жигмундом уговор, који спада међу најважније уговоре у нашој историји.

*

Деспот Стеван Лазаревић налазио се за цело време своје владе (1389—1427) у врло тешким приликама. Када је, после косовске битке, наследио престо, њега су чекали тешки и велики задатци. А он је био још младић, незрео и сасвим неискусан. За неколико година водила је истина за њега послове његова мати кнегиња Милица, али кад се она

покалуђерила (1395), остављен је он био готово сам себи.

Стеван је добро увидео, да је Србија сама слаба да се одупре турској сили, која је све више напредовала, па је од времена на време покушавао да се у својој спољној политици ослони на западне државе, особито на Угарску. Он се уздао, да ће Угарска и моћи и хтети одбрани Србију од турске поплаве. Али ако се Стеван није вароа у оцени своје слабости према Турцима, он се преварио у оцењивању угарске моћи. Угарска је била разривена унутрашњим борбама и због тога много слабија, но што је он мислио. Због тога се свака Стеванова акција у почетку његове владе, да се, у борби против Турака, ослони на Угарску, свршавала неуспехом, и Стеван је сваки пут морао приклонити главу пред султаном, извињавати се, молити опроштај и давати гаранције за своје лојално држање и испуњавање својих обавеза у будућности.

У појединим моментима, важним за судбину турске власти у Европи, он је те своје обавезе, и против своје воље, морао испуњавати, и не једном је његово оружје спасло власт и част Турака. Велику битку код Никопоља (1396), у којој је први пут западна Европа указала, преко својих ритера, помоћ Угарској и Балкану против Турака, решио је деспот Стеван са својим одредом у корист Бајазитову. У крвавој битци код Ангоре (1402), у којој је Тимур, татарски хан, разбио и заробио Бајазита, част оружја спасао је опет Стеван Лазаревић са својим српским одредом. Тимур, који је руководио борбом, кад је видео, после слома турске војске, да је српски одред опкољен са свих страна и да ће бити заробљен или побијен, он је, дивећи се храбрости, са којом су се Срби борили, и да би им због тога указао своје признање и поштовање,

наредио, да се Стевану и његовом одреду отвори пут и да се пропусте.

Већ у то доба, после Бајазитовог слома, а још више за време грађанских ратова у Турској и борби око престола (1402—1413), Стеван је све више увиђао, да турска власт на Балкану није пролазна, како је он то у почетку своје владе мислио. Он је све јасније видео, да ни порази ни унутрашње кризе не могу да ослабе Турску, и да је власт Турака на Балкану чврста и стална. Стога се он опет почео обраћати западу, уверен да још једино на тај начин може можда спасти своју државу и свој народ. Због тога је он у то доба изјавио Дубровчанима, да се каје што се некада борио уз Турке и помагао им, и да хоће од сада да живи и да умре у раду за хришћанску ствар.

Уз сталну опасност од Турака дошао је Стеван од 1421 год. у сукоб и са Млетачком Републиком због Скадра и Зете. Рат што га је Стеван тамо водио, није се успешно развијао за Србију, и Стеван је морао пристати на прилично неповољне услове за мир. И у том питању он је полагао наду на Угарску, која је у то доба такође била у сукобу с Млетцима.

Стевана је, сем тога, мучила и друга брига око будућности његове државе. Он је био без деце, а за престолонаследника је прогласио свог сестрића, Ђурђа. Али се Стеван са разлогом бојао, да Турци после његове смрти неће признати новог владоца, и да ће то узети за разлог да заузму Србију.

Због тога питања и због регулисања односа према Млетцима, Стеван се у пролеће 1426 год. кренуо у Угарску, да лично са Жигмундом реши сва та питања. Почетком маја састали су се Стеван и Жигмунд у Тати, и ту су решили и уговорили

многе важне ствари. У зетском питању није Стеван успео, Жигмунд није хтео да због Србије настави рат са Млетцима, и саветовао је Стевану да се измири са њима. Изасланик Флоренције, који је такође био у Тати у тај мах, да посредује код Жигмунда за мир са Млетачком Републиком, известио је своју владу 10 маја, да је тај дан са њим заједно био код Жигмунда и Стеван Лазаревић, и да је енергично наговарао Жигмунда да удари на Млетачку Републику.

Ако није повољно свршио питање о рату против Млетака, Стеван је имао разлога мислити да је добро свршио питање о наслеђу и осигурању Србије у случају његове смрти. То питање је решено по жељи Стевановој, али уз врло велике и тешке жртве.

Стеван је у уговору, што га је том приликом у Тати начинио са Жигмундом, пристао да ступи у што тешње везе са Угарском „у жељи да Србија временом не падне у туђе руке“. Жигмунд је тим уговором признао Ђурђа Вуковића за наследника Стевановог и примио га је међу угарску велику властелу, али је Стеван са своје стране пристао, да ако он умре без деце, а Ђурађ дође на престо, Угарска добије целу Мачву, Београд и Голубац, а ако се прекине и Ђурђева лоза у мушком потомству, онда да Угарска наследи и целу Србију.

Услови су, као што се види, били врло тешки, и Србија је ускоро, после Стеванове смрти (1427), имала да осети сву тежину последица тога уговора, учињеног у Тати између Стевана Жигмунда.

У Дубровнику 1440 год.

У записцима дубровачких већа има доста сачуваних бележака о томе, како су Дубровчани у средњем веку дочекивали српске владаре, када су долазили у Дубровник. Приликом таквих посета дубровачко је веће прописивало подробен церемонијал за дочек и провод својих гостију. У мерама, које је дубровачка влада у таквим приликама предузимала, види се очита тежња да се госту што боље угоди, и да он и његова свита понесу из Дубровника што боље успомене.

Посета владалаца у Дубровнику није наравно био чест и обичан догађај, и стога је вест о доласку тако високих особа сасвим природно изазивала извесно узбуђење, и у публици и код представника дубровачке власти.

У том погледу била је пуна емоција за дубровачке грађане особито 1440 година.

У априлу те године сишао је у Приморје господар Хума Стеван Вукчић, и приближио се границама дубровачким. Стога је дубровачка властела 19 априла послала два посланику Стевану у сусрет, са наредбом, да га поздраве, и да му понове позив дубровачке владе, који је већ пре тога недавно био учињен, да дође на неколико дана у Дубровник.

Стеван је у то доба био у завади са моћним властелином у тим крајевима Радосавом Павловићем,

и дубровачкој влади стало је било у тај мах особито до тога, да та два моћна суседа, наравно у овоме интересу, измири. Стога је дубровачка влада овога пута нарочито настојала да доведе Стевана у Дубровник, да би могла ту јаче утицати на њега у правцу извођења својих политичких планова.

Сем двојице посланика, које је 19 априла послала Стевану, наредила је дубровачка влада истога дана и своме гувернеру у Конавлима, да иде у сусрет Стевану, ако он крене према Дубровнику. С њим има да пође и кнез конавоски и његова свита. Они ће пратити Стевана до границе њихове области, а даће том приликом Стевану 4 јаловице, 28 овнова, 100 кокошака, 5 балона вина и колико буде потребно хлеба.

Пошто су посланици, који су одређени да иду Стевану и да га позову у Дубровник, отпутовали, решавало је веће умољених 21 априла о доласку Стеваном у Дубровник. Очекивало се да ће са Стеваном доћи и његова жена Јела, кћи зетског господара Баоше III Баошића, која је добила име по својој баби, Јели, ћери кнеза Лазара.

Веће умољених је решило, да се наоружа једна галија, која ће ићи у Нови пред Стевана и његову жену. Уз ту галију поћи ће онамо и две барке, које ће носити рибу. Гувернер и кнез конавоски пратиће Стевана до Привора са свитом од 160 људи, од којих 60 треба да буду на коњима. Шест дубровачких племића поћи ће на галију пред Стевана и чиниће његову почасну пратњу.

Решено је даље, да Стеван буде дочекан у Дубровнику по истом церемонијалу, по коме је четрнаест година раније (1426) био дочекан његов стриц, војвода Сандаљ Храћић. На обали ће га дочекати кнез Дубровника и мало веће. Кад пођу у варош, кнез ће пустити Стевана да иде десно.

За ручком ће увек бити с њим седам, а за вечером четири племића. Три племића ће се побринути за намештај у стану, где ће становати, а тројица ће се бринути за храну, за коју могу трошити 20 дуката дневно. На сваки ручак и вечеру биће позвано по дванаест племића, који се позиву морају одазвати, под претњом казне, ако изостану са позваног ручка или вечере. Из околине дубровачке доћиће из разних гарнизона 150 одабраних војника, и они ће давати почасне страже. За време Стевановог боравка у Дубровнику странци не смеју носити оружје, нити се смеју пењати на градске зидове. Војска и полиција у граду биће за то време под командом посебно изабране четворице племића, који морају бити старији од 40 година.

Тридесет властелинки одређено је да буду на служби Стевановој жени и њезиној свити. Јела и њена свита становаће у великој новој кући локрумске опатије. И њих ће дубровачке властелинке, одређене на службу, дочекати на обали.

Изабран је, сем тога, један одбор од тројице властеле да се побрине за кревете, кујну и посуђе, и други, који ће се бринути за набавку намирница. Поклони, које буде дао Стеван при својој поласку, поделиће чланови два одбора међу собом. При поласку даће се Стевану и његовој свити доста намирница за пут.

Наређено је, да се предузму мере за сигурност у Дубровнику у опште, и посебно за сигурност Стеванове особе. За време свог боравка у Дубровнику, Стеван ће, пошто је он дубровачки грађанин, присуствовати седницама малог већа, и седеће уз кнеза.

Забрањено је појединим личностима да Стевану за време његовог бављења у Дубровнику поднесе молбе и жалбе, али му смеју чинити поклоне.

Ако Стеванова жена и њезина пратња буду посебно, а не заједно са Стеваном, дошле у Дубровник, њих ће у варош довести два племића, а на службу ће им бити дато шест властелинки, од којих две треба да буду млађе од 30 година, а остале старије. Оне ће им чинити друштво и при јелу.

При поласку Стеван и његова породица примиће поклоне дубровачке републике у државној палати, у великој сали, у којој се држе седнице.

Тако је било све подробно спремно за дочек Стеванов, његове жене и њихове свите. Али Стеван није овога пута, не зна се зашто, дошао у Дубровник, и тако је цео овај распоред о његовом дочеку остао неизвршен.

М ђутим после неколико месеца, у јуну, у Дубровнику се сазнало, да ће деспот Ђурађ, који је после пропасти Србије (1439) живео у Угарској, кренути у јужно Приморје, где се још држала српска власт, и да ће на путу тамо доћи и у Дубровник. Стога је дубровачка влада 21 јуна предузела мере за дочек Ђурђев у Дубровнику. Капетану у Трстеници наређено је, да кад деспот стигне у његове воде, даде запалити десет великих вагри, које ће горети дан и ноћ, и које ће, дању димом а ноћу пламеном, давати сигнале да се деспот приближује.

Кад деспот стигне до Дубровника, изаћиће пред њега пет племића на великој државној лађи. Деспот ће сам одредити у Дубровнику пристаниште, где ће се искрцати, и сам ће изабрати кућу, у којој ће становати. Кнез и мало веће дочекаће га пред кућом, коју он одреди себи за становање. Деспотову жену Ирину дочекаће тридесет племићкиња.

Деспоту је понуђено, да изабере за становање или кућу дубровачког архиепископа или кућу Ра-

досава Павловића или кућу Николе Минчетића. Очеvidно су то биле најбоље куће у то доба у Дубровнику.

Изабран је опет одбор од њих тројице, који ће се бринути за намирнице, за које могу издавати до 60 дуката дневно. Од намирница ће се давати: 10 балона вина, 15 овнова, 30 пилића, 400 хлебова, затим чираци и потребан восак за осветљење, и 20 мерица жита дневно за хлеб.

Ако деспот остане више од три дана у Дубровнику приредиће му се „један величанствен и сплендидан банкет“ у великој сали за седнице.

Биће изабрана тројица или петорица племића, који ће бити на служби деспоту ујутру и увече. Одређено је да му се учини поклон од 200 дуката у намирницама.

После четири дана (25 јуна) дата је барка двојици деспотових дворана да пођу у сусрет своме господару, а после два дана изабрана су два племића, који ће ићи да позову деспота Ђурђа у Дубровник.

Али деспот још увек није долазио. Почетком јула дубровачка је влада поново решавала о мерама, које ће предузети за деспотов дочек; 21 јула је одбор за дочек решио, да опреми три куће за деспота и његову свиту, и да се у сваку од њих метну по три кривета, клупе и ћилимови. После 4 дана (25 јула) решило је веће умољених, да се за сваки ручак и вечеру за деспота може потрошити по 50 дуката. У исти мах је решено, да му се поклони даду тек кад буде полазио из Дубровника. За пут ће му се ставити на расположење једна од великих државних галија. Поклони деспоту у намирницама и у чоји биће у вредности од 1200 дуката. Понуђена му је употреба једне галије за август и септембар.

По том церемонијалу дочекан је онда деспот Ђурађ у Дубровнику.

Кад је турски султан протествовао због свечаног дочека, који је приређен у Дубровнику деспоту Ђурђу, његовом непријатељу, дубровачка је влада издала наредбу својим посланицима на Порти, да овако безазлено представе Ђурђев боравак у Дубровнику: Господин деспот је пошао из Угарске и кренуо се ка Дубровнику са млетачке територије. Он је пошао са својим дворанима на једној великој галији и са неколико малих лађа, у своје земље у Приморју. Кад је пролазио поред дубровачког пристаништа одлучио је, да се задржи у пристаништу, да се одмори са својом дружином. Кад је дубровачка влада видела, да је дошао деспот и да нема собом никога од страних људи, него само своје дворане, она је узела на ум, да су дубровачки трговци увек били радо виђени и да је добро са њима увек поступано у свима земљама, које је држао деспот, док је био у своме господству, и да је увек добро живео и хумано поступао са Дубровником. Стога, да не би Дубровчани изгледали незахвални и без признања, примила га је дубровачка влада као пријатеља, и учинила му је почести. После тога он се са целом својом пратњом вратио на поменуту галију и на лађе, које су стално стајале и чекале га. Али и да нису Дубровчани били у добрим и пријатељским односима са деспотом, ипак му дубровачка влада не би одрекла и забранила да уђе у Дубровник да се одмори.

Ако турска влада, каже се даље у инструкцији, напомене дубровачким посланицима, да је деспот добио од дубровачке владе једну оружану лађу, они ће рећи, да то није истина, него да је он, у страху од гусара, у Дубровнику дао наоружати једну приватну лађу о свом трошку, да је најмио и војнике за ту лађу и да их је он плаћао, а кад их није више хтео плаћати, они су се вратили кући.

После тога дата је инструкција посланицима, како ће извинити дубровачку владу, ако султан буде протествовао, што је влада примила деспотов новац у депозит, и што се дубровачки трговци, који се налазе у деспотовим градовима, које није заузела турска војска, боре против ње.

Несуђени владооци.

— Српски претенденти на мађарски престо. —

После смрти угарског краља Андрије (1301), последњег Арпадовог потомка, настале су у Угарској велике династичке борбе. Поред краља Карла Роберта, који се налазио у Угарској, јавило се још три кандидата: Карло II, краљ напуљски, чешки краљ Већеслав II и Отон баварски. Отон баварски имао је највише присталица у Ердељу, где је за њега агитовао силни војвода ердељски Ладислав Апор. Отон се чак решио да узме Апову ћер за жену, уверен да ће тако себи осигурати угарски престо. Али Апор превари Отона, отме му круну Св. Стевана, коју је Отон увек собом носио, и баци га у тавницу, из које се тек 1308 год. ослободио.

После тога истакне своје претензије на угарски престо Владислав, син краља Драгутина, на основу тога, што је његова мати била кћи угарског краља Стевана V. Краљ Драгутин се споразуме са ердељским војводом Апором и начини с њим уговор, по коме је требало да Владислав узме за жену Апову ћер, да са њом добије круну Св. Стевана, која је била у Аповим рукама, и да постане угарским краљем. Али Карло Роберт разбије Драгутинову војску у Срему, и Владислав мораде напустити своје аспирације на угарски престо.

*

После косовске битке, последње самосталне акције српског народа у његовој борби са Турцима у средњем веку, српски су државници све више долазили до уверења, да се сами, својом снагом и својим средствима, неће моћи одржати у неравној борби са Турском. Одмах после косовске битке увидели су међутим и угарски државници, да и Угарској прети исто тако велика опасност од турске најезде, као и српским државама. Заједничка опасност од Турака упутила је онда од почетка XV века Србе и Мађаре једне на друге, и заједнички интереси довели су их једне другима ближе.

Међутим заједнички рад Срба и Мађара није ни у то доба заједничке опасности био увек у потпуном складу, и за време целе заједничке акције њихове против Турака било је више међусобног трвења него сложног и искреног заједничког рада.

Пошто је у тој заједничкој борби Срба и Мађара против Турака Мађарска, као већа и јача држава, била вођа, морала се српска деспотовина њој приљубити и прилагодити.

У таквим приликама инаугурисао је деспот Стеван Лазаревић почетком XV века политику наклањања на Мађарску. Главна претпоставка те политике била је, да је Угарска довољно јака да брани и да заштити Србију од Турака. Међутим, та је претпоставка била погрешна: Угарска је, и политички и морално и финансијски и економно и војнички, била слаба за тако велико дело, као што је било ослобођење Балканског Полуострва од Османлија.

И ако је за владе краља Жигмунда Угарска у више махова предузимала акцију против Турака, они су непрестано напредовали у свима правцима, и све су се више приближивали свом великом циљу, да покоре цело Балканско Полуострво и све околне

државе. Сам краљ Жигмунд, слаб, превртљив и некарактеран, није био човек који би икоме уливао веру у способност за велика дела.

Али када је после Жигмундове смрти (1437) предузео владу његов зет краљ Албрехт, оживеле су код свих хришћанских народа наде, да ће се моћи предузети успешна акција против Турака. А што бржа и што енергичнија борба против Турске била је сада потребнија но икада пре, јер је опасност са те стране постала за Угарску већа и непосреднија но икада до тога времена. У августу 1439 год. освојили су Турци Смедерево, и деспот Ђурађ Бранковић морао се, као бегунац, склонити у Угарску.

Угарска је после тога морала, за обезбеђење својих граница, предузети нешто. Срећом је у тај мах на угарском престолу седео човек, који је схватао озбиљност ситуације, и који је прегао да уклони опасност, која је загрозила Угарској.

Краљ Албрехт је одмах почео необично живу спрему за акцију против Турака у великом стилу. Радост, одушевљење и наде почеле су струјати у целом хришћанском свету, кад је краљ Албрехт пошао у лето 1439 год. са својом одабраном војском на југ, у рат против Турака. Али су наде хришћанских народа биле краткога века. Крајем октобра 1439 године краљ Албрехт је изненада умро, а са њиме су за тај мах легле у гроб и све велике наде на ослобођење од турске најезде; његови су планови напуштени, његова се војска разишла.

Невоља је била у тај мах тим већа, што је смрћу Албрехтовом остао угарски престо без законитог наследника. Да несрећа буде још већа, Албрехтова удовица, краљица Јелисавета, била је у благословеном стању, а она је била једина законита наследница угарског престола. У Угарској су се са разлогом бојали да у тако тешким и опасним

вremenima, не падне управа државе у слабе женске руке. Стога су угарски државници одмах после смрти краља Албрехта навалили на краљицу Јелисавету да се, и ако је била у благословеном стању и близу порођаја, што пре уда, да би њен муж узео власт у држави у своје руке.

Истакнута су два кандидата, од којих је требало изабрати Јелисавети мужа и Угарској краља. Један од њих био је краљ пољски Владислав, а други је био најмлађи син деспота Ђурађа Бранковића, Лазар. Јелисавета се није дуго ломила. Фанатична католикиња каква је била, она није могла ни замислити да пође за православног принца. Она је изабрала за мужа пољског краља Владислава, дечка од петнаест година.

Дворкиња краљице Јелисавете, Јелена Котанер, прича у својим мемоарима, како су угарски великаши, после Албрехтове смрти препоручивали Јелисавети да пође или за пољског краља „или за деспотовог сина из Србије“. Јелисавета је, прича даље њена дворска госпођа, била због тога предлога јако ожалашћена, и говорила је: „Драга Господо, немојте ми давати незнабошца, дајте ми хришћанина, па макар био сељак“. По тој белешци Јелене Котанер могло би се судити, да су угарски великаши више наваљивали да краљица пође за деспотовог сина, него за пољског краља Владислава.

Изгледа да је деспот Ђурађ сматрао, да ће се питање о Јелисаветиној удаји свршити повољно по његовог сина, и да ће он онда наравно добити пресудан утицај у Угарској. Деспот је још у зиму 1439 год. јавио у Млетке, да је у преговорима да добије угарску краљевину, и да ће у том случају остати добар пријатељ млетачке републике.

Наде деспота Ђурађа нису се испуниле. Краљица Јелисавета није хтела да узме православног

мужа, и решила се да пође за пољског краља. Али кад је сјајно угарско посланство пошло у Пољску, да доведе у Угарску новог краља, краљица Јелисавета роди сина — посмрче. После тога она изјави, да неће да се удаје, почне окупљати око себе своје присталице и радити на томе, да осигура своме сину круну, престо и државу. Та њена одлука водила је у грађански рат.

После тога пресудни догађаји низали су се брзо један за другим. Три године после доласка на престо, Владислав је у једном ратном походу разбио Турке и продро дубоко у Турску, чак до иза Софије. Ту је Владислав стао и вратио се натраг. После тога начињен је са Турцима у Сегедину врло повољан мир, по коме је деспот Ђурађ добио натраг своју државу.

Али је јавно миљење у Угарској и у целој Европи било огорчено, што успеси, постигнути у рату против Турака у зиму 1443-4 год., нису искористићени како треба. Особито се на папској курији сматрало, да би у тај мах извесно било могуће изгнати Турке из Европе. Због тога се са свих страна почело наваливати, да се уговорени мир раскине, и да се настави рат против Турака. Деспот Ђурађ је најодлучније саветовао, да се то никако не чини, али његовим искуством нису се меродавни кругови хтели користити. Папа је разрешио заклетве оне, који су је положили на уговор о миру у Сегедину, и рат против Турске је поново кренут.

Деспот Ђурађ није хтео да уђе у ту неозбиљну и неморалну акцију, и догађаји су показали да је он имао право: у великој, крвавој битци код Варне (10 новембра 1444) угарска је војска побеђена и уништена; у битци је погинуо и краљ Владислав.

Смрћу краља Владислава остала је Угарска опет без владоаца. Законити владалац, Владислав

посмрче, био је тек четири године стар, а нико није био вољан да преда у онако критично време владу у руке краљици Јелисавети. Стога је решено, да се изабере намесник краљевског достојанства (губернатор), и да то буде човек, који ће бити способан да у онако тешким приликама, у каквим се Угарска налазила после пораза на Варни, замени владоаца.

Кандидата за то важно место, које је носило велику власт и пресудан утицај у држави, било је наравно много. Гласови су се у главном делили у две групе: кандидати једне од њих, национално-мађарске, били су Сибињанин Јанко и Никола Илочки, а друга је група истицала кандидацију мачванског бана Николе Горјанског и деспота Ђурђа Бранковића.

Да не би деспот Ђурађ био изабран за намесника, присталице национално-мађарске странке су доказивали, да, у случају ако не могадне бити изабран за губернатора Мађар, треба прогласити Угарску за републику, само да не дође странаца за намесника.

При таком расположењу кандидација деспота Ђурђа није имала много изгледа на успех. На сабору, који је имао да бира намесника, Сибињанин Јанко и Никола Илочки, који су дотле били завађени, измирили су се и склонили су компромис, по коме је онда Сибињанин Јанко био изабран за намесника.

Тако је и друга комбинација деспота Ђурђа да дође до пресудног утицаја у Угарској, пропала. После су све ствари пошле наопачке, и деспот Ђурађ је напустио план, по коме би, влашћу у Угарској, спасавао своју државу.

Владаоци као трговци.

Византиски цар Теофило (829—842) седео је једнога дана у своме двору у Цариграду крај прозора и посматрао како бродови улазе и излазе из Златнога Рога. Од једном обрати он пажњу на један трговачки брод, који је био необично леп и велик, а пун крцат разне робе. Теофило зовне ађутанта и нареди му, да сиђе на пристаниште и да распита, чији је тај брод. Кад се ађутант вратио, извести цара, да је то брод његове жене, царице Теодоре, и да је роба у њему њена. Кад је цар Теофило то чуо, он се наљути и, вичући, да се они који владају не смеју бавити трговином, нареди, да се царичин брод са целим товаром на њему, који је представљао врло велику вредност, потопи. Та наредба буде наравно одмах и извршена. По себи се разуме, да царици Теодори није више никада пало на ум да се бави трговином.

Наши владаоци средњег века као да нису имали онако високе појмове о владалачком положају и владалачким дужностима, као цар Теофило. За многе од њих има података да су се помало бавили трговином, и да су чак свој владалачки положај употребљавали у корист својих трговачких предузећа.

Тако је краљ Милутин, првих година XIV века, издао Дубровчанима једну повељу са разним властимама за трговање по његовој држави. У тој

повељи наређује краљ Милутин: „И да им се не наметује без воље месо купити, или брава или свиње, или краљево или чије годе, ни малу ни велику купљу. Разве кади се хоће краљево месо продати, да се заручи по всему тргу, да не продају ни купују меса, до коле се краљево прода“.

Као што се види, краљ Милутин је лепо осигурао првопродају своје робе; тек када се његова роба прода, могла је да се продаје и роба његових сретних поданика.

У погледу трговине босански српски владаоци средњег века нису ни мало заостајали за својим колегама у Немањинској држави.

Тако је н. п. босански краљ Твртко II Твртковић послао у Дубровник у децембру 1442 год. „сребра фина 1250 литара“. Он је именовао у Дубровнику за свог трговачког агента и заступника Мароја Растића, и наредио је, да „када речени Мароје види време и рече да више речена сребра продаду се на дукате на златне, да се има продати, и ти речени дукати да се поставе на поставу у нашем комуни на место више реченога сребра, а на име господина краља Твртка“.

На модерном национално-економском језику, то би се казало, да је господин краљ Твртко II Твртковић — трговао и правио спекулације са ажијом.

Твртков наследник „Штефан Томаш, краљ Србљем, Босни, Поморију и к тому“, пошао је још даље. Он је у фебруару 1449 год. начинио са неким кнезом Николом из Трогира уговор, по коме је постао ортак Николин за трговање по Босни. У том акту каже краљ Томаш, како је уговорио са Николом „да има прибавити у нашем краљевству за нашега слугу, и учинити с нами опћено трговање: да ми имамо дати из наше коморе (касе) шест

тисући дуката, у дукати али (или) у сребру, а више речени кнез Никола да има дати другу шест тисућ дуката. И да се ти дукати имају поставити заједно у опшину и држати пет годишта, од онога времена, када се ставе заједно. И да тим пинези (парама) има тржити (трговати) на све четири стране, куда му буде боље видити. И да има ставити један стачун (дућан) у Сплиту, други у Хвојници, трећи у Јајцу, а да му ми имамо дати куће у наших мистих, гди му буде потребовати. И да ми речени господин краљ Томаш имамо узимати у тих стачуних тој, што нам буде потребно у нашу кућу и за наш двор, а да имамо плаћати како и иним (другим) трговцем пошто буде право. И јоште хоћемо да сва сребра, која доходе у нашу комору (благајну), и која се налазе у наших мистих на продају, да се имају дати њему за готове дукате, пошто их могао буде куповати. А да тизи трзи и тај сребра имају бити добића на поли и штете, часа бог обори (сачувај). А што би га која шкода (штета) нашла у нашем русагу (држави), да је на наш разлог (рачун), изам (сем) турске силе“.

Као што се види краљ Томаш је ступио са 6000 дуката као ортак у радњу кнеза Николе из Сплита. Кнез Никола се обвезао да и он уложи у заједнички посао 6000 дуката и да отвори три дућана, у Сплиту, Хвојници и Јајцу. Добит ће делити по пола, а и штету ће исто тако сносити по пола. Уговорачке су стране нашле за потребно да чак и у уговор унесу усклик, да их бог сачува од губитка . . .

Изгледа да је у овај посао ушао кнез Никола са више искуства но краљ Томаш, јер он је себи осигурао две врло важне ствари: постао је главни лиферант за двор, и добио је монопол за куповину сребра из босанских рудника. Он је истина и од

тога посла половину чисте добити имао да даде краљу, али без краљевског ортаклука, он те повластице не би уопште имао. Сем тога, краљ је је имао да сноси сву штету, коју би Никола имао у Босни, осим ако би страдао од турске војске. Као што се види кнез Никола је себе добро осигурао са свих страна . . .

Да напоменем још да је и госпођа Јела Балшићка, кћи кнеза Лазара, о којој је, због њене лепоте и духовитости, са онолико одушевљења често писао Г. Чеда Мијатовић, имала инвестираних у трговину Лавра Шиговића у Бару шест стотина дуката. У свом тестаменту 1442 год. она је наредила, да се добитак од тог капитала, уложеног у Лаврову трговину, употреби на одржање цркве, коју је она сазидала себи за гробницу.

Наше избеглице у XV веку.

— Тестаменат Прибислава Вукотића —

Међу емигрантима, који су после пада Босне 1463 год., отишли у Италију био је и босански великаш Прибислав Вукотић. Он је после свога доласка у Италију живео тамо као изагнаник, не напуштајући никада наду, да ће се вратити у своју отаџбину и своје господство. Кад је, ороноу здрављем, видео да се његове наде о повратку у отаџбину неће испунити, он је 25 марта 1475 год. написао тестаменат и предао га млетачком нотару, Николи Пину.

Тестаменат Прибислава Вукотића занимљив је и важан због многих података за културну историју нашега народа, који се у њему налазе, и за упознавање прилика, у којима је живео наш народ у другој половини XV века, и у којима је живела наша емиграција у то доба.

После уобичајених фраза, које уводе у тестаменат, наређује Прибислав да се олтару Св. Марије у цркви Св. Ђурђа у Падови, која је у близини његове гробнице, исплати сто дуката. Сем тога, оставио је он за тај олтар: једну свилену одежду, један сребрн путир, један служабник и један мали олтар, израђен од слонове кости.

Даље је Прибислав Вукотић наредио, да једна особа на његов трошак за спас његове душе отпутује у Јерусалим на Христов гроб. Исто тако

да једна особа о његовом трошку оде у Рим, и једна у Сан-Ђакомо-ди-Компостела у Шпанији.

Прелазећи на одредбе о оставини својој жени, Прибислав Вукотић наглашује да „у Босни жена не добија никакав мираз, него је тамо муж прима из љубави, ради њене добротe и због честитости њене породице“. И Прибислав истиче: ни њему жена није донела никаква мираза. Али јој он ипак зато оставља целу њену гардеробу, све њене појасеве, и сво златно прстење са четири дијаманта и три рубина. Сем тога, оставља он жени орден Змаја, који је добио од угарскога краља, орден са 5 зрна бисера, 2 дијаманта и 3 рубина, што га је добио од шпанскога краља Алфонса, и накит за ношење око врата, што му га је поклонио кипарски краљ. Сем тога оставио је Прибислав својој жени и имање, што га је купио од г-ђе Катарине Буцакарине и хиљаду дуката у готову новцу. „Све ове предмете остављам ја њој са свима правима, и она може после моје смрти са њима располагати потпуно слободно. Њеном сећању препоручујем ја моју част и част мога сина.“

Своме сину из првога брака, Рафаилу, завештао је Прибислав пет стотина дуката, рачунајући ту једну кућу, коју је он купио од Матије Балби за сто педесет дуката. Али како је Рафаило још за живота његова добио кућу и узајмио од њега три стотине и педесет дуката, тако да после његове смрти не би имао управо ништа да добије, наредио је, да му се после његове смрти, из готовине, исплати још четири стотине и деведесет дуката. Својим синовима Петру и Ђорђу оставио је по пет стотина дуката, а својим ћерима Катарини, Варвари и Ани по шест стотина дуката.

Пошто је његова жена у тај мах, када је он писао тестаменат, била у другоме стању, наредио је

Прибислав, да се за дете, које се роди, депонује, ако буде син пет стотина, а ако буде кћи шест стотина дуката. Сем тога, оставио је својој кћери Катарини велик позлаћен сребрни појас „израћен босанским начином“, а свима ћерима бисер у вредности од сто шеснаест дуката.

Најзанимљивија је одредба Прибиславова, да његов мач, мамузе и појас добије онај од његових синова, који буде промовисан за доктора или постане витез.

Средњој кћери, Катарини, коју је, изгледа, особито волео, оставио је своја пера (шеснаест комада) и још два појаса, један од дрвета са инкрустираним сребром и један златан „израћен на босански начин“.

Сва деца, синови и кћери, имају на равне начине да поделе: две хаљине, извезене златом „на босански начин“, један огртач од чоје, извезен златом, две свилене горње хаљине, једно шарено сомотско одело, једну кожу од куне, једну завесу од тирске свиле, осам разних кожа, извезених златом, три пара мамуза, сребрни нож, турски мач, једне златне и једне сребрне мамузе, шест ћилимова, један златан прстен за печатење, два свилена креветска покривача, итд.

Занимљива је још последња наредба у тестаменту Прибислава Вукотића: „Ако се која од мојих кћери, што бог сачувај, али што се често дешава, без дозволе своје матере уда, неће добити ништа...“

Као што се из овога види, властелин босански Прибислав Вукотић, био је за своје доба врло богат човек: у своме тестаменту он је само у готовом новцу завештао пет хиљада четири стотина и деvedесет дуката, сем разних других ствари од вредности и непокретнога имања. Стога његов тестамент даје слику о култури, благостању и господству српске властеле у Босни у XV веку.

Цар Јован.

Цар Јован спада у најзанимљивије личности у нашој историји. Он се на политичкој позорници појавио изненада, обасјао је силно хоризонт, на коме су се одигравали догађаји, у којима је он играо главну улогу, а већ после десетак месеца њега је нестало.

Цар Јован је прави метеор у нашој историји. У току од десетак месеца он се појавио, дошао до врхуња славе и моћи, искусио сву променљивост судбине, и — погинуо. А за то десетак месеца он је постао чувен и силян. Војници су га слепо слушали и обожавали су га, о њему се говорило у целој Европи, и на талијанском, пољском, турском, француском и енглеском двору водило се много рачуна о томе, шта ради и шта мисли „Црни човек“, како су га тамо звали.

Живот цара Јована пре почетка његове акције и почетни његова рада завијени су у густу таму, са које се вероватно никада неће дићи вео. Он искаче на површину од једном и изненада, у доба мутно и хаотично . . .

Цар Сулејман освојио је 29 августа 1521 год. Београд, кључ Цариграда у надирању са севера, кључ Будима у надирању с југа. Угарској су после тога били избројани дани. Истога дана, пет година после пада Београда, разбио је Сулејман угарску војску на Мохачу, и освојио је, без отпора, Будим.

Одмах после тога турска се војска повукла из Угарске, а у Угарској је настао хаос и анархија.

У то доба појављује се у северној Бачкој један необичан човек: средњега стаса, снажан, орловска носа, оштра погледа и необично црне масти. Он окупља око себе Србе, везује их за себе својом необичном појавом, која је фасцинирала, својом беспримерном храброшћу, која је изазивала дивљење, расипношћу у награђивању својих присталица, побожношћу и мистичним причањем о томе, како је он изабраник божји, послан од провиђења да ослободи и усрећи свој народ. Све се његове тежње и идеје усредсређују напослетку у месијанском позиву, да ослободи свој народ политичког, економског и социјалног ропства.

У оно доба силних несрећа због ратова, тешког економског живота и социјалне неједнакости, огрнут плантом мистицизма, а уз то лично енергичан и храбар, могао је таки човек лако и брзо стећи присталица.

И заиста, цару Јовану су одмах похитали Срби са свих страна, и он је за врло кратко време имао велику и добро уређену војску. Са том војском он је одмах очистио целу Бачку и велики део Баната од Турака и угарских великаша. Суботицу је изабрао за своје главно место.

Угарски великаши, који су после мохачке битке изабрали за угарског краља Јована Запоља, ударили су одмах на цара Јована, јер је он у свима крајевима, које је заузео, одузимао великашка имања и поклањао их својим војницима и присталицама. Али цар Јован одбије њихов напад и пређе у Срем, да и тамо рашири своју власт и своје идеје.

У то доба образовао је цар Јован свој двор, на коме је развио велики сјај. Необично популаран због уништавања племићских повластица и

раздавања земље народу и због своје велике храбрости и успеха у борбама, — цар Јован је за неколико месеца постао позната личност у целој Европи, и око њега су се почеле плести легенде, које су у алузијама на његово порекло од византиских царева и српских деспота, приказивале његов рад и његове тежње за ослобођење од турског политичког и великашког социјалног и економског ропства.

У Угарској је у то доба почела огорчена борба о престо између Јована Запоље и Фердинанда Хабсбуршког. И једна и друга страна је знала, колико ће у тој борби важан фактор бити цар Јован. Стога су и Запоља и Фердинанд хтели да задобију Јована за себе. Фердинандова је дипломатска акција била успешнија, и Јован је већ почетком 1527 год. прекинуо све везе са Запољом.

Запоља онда нареди своје присталици Чакију, да удари на цара Јована, али га Јован до ногу потуче, тако да у боју погине и сам Чаки. После тога Запоља почне преговоре са Јованом, и покуша да се погоди с њим. Али се преговори разбију, а нова војска, коју је Запоља поново послао против Јована, буде опет до ногу потучена.

После тога пораза Запоља још једном покуша да се мири са царем Јованом, а кад овај одбије у опште да преговара са њим, пошаље Запоља нову војску против њега. Та војска разбије онда, крајем јуна 1527 год., Јованову војску тако, да се једва једна петина спасла.

Али тај велики пораз није саломни силни дух и енергију цара Јована. Он је одмах после тога са необичним напором почео скупљати нову војску. Пораз и несрећа нису уздрмали његову популарност у народу ни смањили уверење у његов месијански позив. Фантом политичке, економске и социјалне

слободе гонио је јатомице људе у његов табор, и већ после месец дана он је имао нову војску, силну и бројем и моралом, исто онако као што је била она, са којом је у почетку своје каријере побеђивао и освајао.

Са том новом војском пошао је цар Јован у сусрет краљу Фердинанду, који се из Ческе кретао према Будиму. Успут нападне Јован на Сегедин, који је Запоља, после Јовановог пораза, био заузео, и освоји га. Али при уласку у варош, из једне куће отворе ватру на цара Јована и његову пратњу, и Јован буде тешко рањен. Тешко рањеног однесу га његови људи у једно село близу Сегедина. Ту га нађу Запољини људи и убију (крајем јула 1527 год.).

Смрт цара Јована изазвала је силну сензацију у целој Европи. Непријатељи његови пропратили су вест о његовој смрти са великим весељем. Звона су звонила и служена су благодарења за Јованову смрт, а француски посланик у Кракову приредио је тим поводом свечаност, за какву се, по једном савременом извештају, „у Кракову већ давно није чуло“.

После Јованове смрти његова се војска растурила, а остале су само легенде о њему, у којима се доцније једва назирала његова идеја о политичкој, економској и социјалној слободи српскога народа.

Стеван Штиљановић.

По народној традицији Стеван Штиљановић је једна од најсимпатичнијих личности у историји Срба у Угарској. Њега је народна машта и народна прича украсила свима врлинама и уздигла на степен деспотског достојанства. О њему се прича, да је био добар и побожан и необично дарежљив према народу. По традицији, он је био последњи српски деспот у Угарској.

На жалост, историја не зна о њему готово ништа, и добрим и поузданим историским изворима не може се потврдити ништа од онога, што народно предање о Стевану Штиљановићу прича. По историским изворима не може се чак утврдити ни личност човека, кога је народна прича начинила деспотом, и то последњим деспотом Срба у Угарској.

У изворима, у којима се налазе подаци за велику сељачку буну у Мађарској 1514 год., прича се, међу осталим, како је један део краљевске војске, која је ишла против побуњених сељака, при прелазу преко Дунава, код Петроварадина, дочекао заповедник сланкаменачких Шајкаша, војвода Стеван, разбио је и отео јој силну стоку. Због тога нападаја на краљевску војску, домаћио је војводу Стевана идуће године београдски бан Терек у Београд, и ту га је дао рашчережити на четири дела.

Неки наши историци узимају, са мање или више сигурности, да је тај војвода Стеван, који се

1514 год. био придружио побуњеним сељацима, Стеван Штиљановић наше народне традиције. Тиме што је он стао уз побуњени народ, који се, због необично тешких аграрних и социјалних прилика, дигао на своје угњетаче, могла би се тумачити његова необично велика популарност код простог народа. Његова мученичка смрт, која је дошла као последица његове народне политике, могла је само још повећати његову популарност.

Али је занимљиво и важно, да о његовој мученичкој смрти, која је могла и требала да још више уздигне његову славу као народног човека у очима потомства, и да још више осветли ореол око његове главе, — у народној традицији нема ни помена! Тешко је претпоставити, да би народна традиција пропустила да употреби и разради тако важан и погодан податак, кад је он историски факт. Због тога мени не изгледа вероватно, да је војвода Стеван, који је учествовао у сељачкој буни 1514 год., и због тога што је држао са побуњеним сељацима, био убијен у Београду, идентичан са Стеваном Штиљановићем наше народне традиције.

У првој половини XVII века популарност Стевана Штиљановића била је већ велика, и традиција о њему већ формирана. У јесен 1631 год. дошао је у манастир Шишатовач у Фрушкој Гори, где су лежале кости Стевана Штиљановића, пећски патријарх Пасије и митрополит београдски и сремски Авесалом. Том приликом, каже се у једном запису, „патријарх Пајсеј својеручно написа повест в кратце светаго Стефана Штиљановича, деспота серискаго“.

Има сачувано једно „повесно слово“ или Житије Стевана Штиљановића. То Житије није Пајсијево. Али је тешко рећи, да ли је оно писано пре или после Пајсијевог. У осталом могло би се

мислити и да је патријарх Пајсије само преписао Житије Стеваново.

За старину овог сачуваног Житија Стевановог говорило би то, што се у њему Стеван зове кнезом, а не деспотом (ни војводом!), и што се не помиње да је он у опште био деспот.

Иначе је ово Житије врло занимљиво и у њему има занимљивих факата и подробности.

У њему се, пре свега истиче, како је ово Житије писано „после много година од смрти светаго“. Даље се каже, да се писац није могао оглушити жељи двојице митрополита, од којих му је један наредио да напише ово житије, а други га је благословио да то учини.

Даље се у Житију прича живот Стеванов. Стеван је био родом из Захумља (Херцеговине), „предела уз јужно море“. Он је рођен у жупи, која се сада зове Паштроковић (Паштровић?). Писац даље прича, да је Стеван, кад је одрастао, био разуман и врло храбар, а мисли да је био и писмен! Верно је служио својим господарима, тадашњим српским деспотима, који су му за верну службу дали покрајину, „која се сада зове Срем“, а то је, каже писац, „део земље медоласне и обилате плодovima; она даје сваке године изобилно пшенице и вина и свега другога, и ничим не оскудева“.

Стеван се населио у Срему и чинио је ту добра дела. Уз њега је била његова жена Јелена. Писцу су неки причали, да је она много подстицала Стевана на богоугодна дела. Стеван је особито волео калуђере, и увек их је имао код себе за столом, а чинио је милостиње сиротима и манастирима. У то доба су Турци нападали на те крајеве, и Стеван се храбро борио против њих. Једном је у његовој земљи завладала велика глад. Како су Стеванове житнице у то доба биле пуне, народ је

хтео од Стевана куповати жито, али је Стеван давао народу жито бадава.

Како су Турци све јаче нападали на његову земљу, остави Стеван Срем и оде угарском краљу, од кога добије на уживање велика имања. После неког времена умре.

Жена Стеванова Јелена оде после мужевљеве смрти у Немачку. После неколико година Турци освоје град, где је Стеван био сахрањен. Турски војници једне ноћи угледају над његовим гробом светлост, па помисле да је ту сакривено неко благо, и почну копати. Кад откопају гроб, нађу у њему цело тело Стеваново. Командант, извештен о томе, распита ко је у том гробу, и сазна да је ту сахрањен један Србин властелин, који је владао том околином. По пореклу Стеванову он сазна, да му је Стеван био сродник. Због тога он дозволи монасима, кад су га замолили, да пренесу Стеваново тело. Они са радошћу метну његове мошти на кола, и однесу их у Манастир Шишатовац у Фрушкој Гори.

Када је Стеванова жена Јелена чула у Немачкој да је Стеваново тело пренето, хтела је доћи у Шишатовац да га види. Али јој је у Немачкој речено, ако пође тамо, да своје имање ни у ком случају не може понети собом. Она ипак улучи прилику да се укрца у лађу заједно са својим благом, и дође у Срем, где се покалуђери, а имање што је донела собом из Немачке, преда манастиру. После три године и она умре, и буде сахрањена лево у припрати, док Стеваново тело лежи усред цркве према десној страни.

Тиме се завршује повесно слово о Стевану Штиљановићу.

Српски национализам у средњем веку.

Сви странци, који су писали о српском народу, истицали су редовно, да је једна од најкарактеристичнијих његових особина, његова необична љубав према слободи, према отаџбини и према народу. Та је карактеристика српскога народа потпуно тачна. Само се обично погрешно цени доба, кад се та особина код Срба појавила и развила.

Обично се узима, да је национална идеја у опште последица идеја, посталих у великој француској револуцији, а да се она развила за време романтизма у Европи, који је настао после велике револуције.

То је мишљење, бар у колико се тиче српскога народа, сасвим погрешно. Пре свега, модеран српски национализам, овако како га ми схватамо и разумемо, образложио је потпуно јасно и тачно већ Доситеј Обрадовић у својим списима, који су били штампани пре велике француске револуције. Доба романтизма, које је код других народа стварало националну идеју, код српског народа могло је само боље образложити и удубити ту идеју, али је она ту већ била жива и потпуно развијена и пре тога.

Још више. Та је идеја била жива у српском народу већ у средњем веку. У оно мало сачуваних домаћих извора, што их има за српску историју средњег века, могу се наћи белешке, које показују,

како је већ у то доба код Срба била развијена љубав према отаџбини и према народу.

Већ у првим сачуваним споменицима на народном језику има података о српском национализму и патриотизму. Тако се у биографијама Св. Саве непрестано истиче његова љубав и брига за отаџбину и за народ. У причи о томе како је подигнут манастир Хиландар у Светој Гори, износи се, како је Сави и Немањи дошао један стари Србин и рекао им, да они треба да подигну у Светој Гори један српски манастир, где ће наћи уточишта Срби, који буду долазили у Свету Гору. У другом извору прича се, како се Сави јавио бог на сну и рекао му, да он и његов отац треба да подигну манастир „својој отаџбини, да се зове српски манастир“. Немања и Сава су послушали тај савет, и подигли су манастир Хиландар за снове своје отаџбине. Хиландар је дакле сазидан са јасном намером да буде чисто српска национална установа. Међутим, ма да је Немања толико волео Хиландар и Свету Гору, где је нашао мира и душевног задовољства после бурног владарског живота, он никако није желео да и после смрти остане далеко од своје отаџбине и од свог народа. Савин биограф, Доментијан, прича, да је Немања на самрти наредио Сави „да свете моћи његове пренесе у земљу његове отаџбине, јер је и после смрти хтео да чува своје стадо“. Други биограф Савин, Теодосије, каже, да је Немања рекао Сави: „Моје кости ћеш пренети у земљу људи мојих“. Другом приликом Доментијан истиче, како је Сава, када је дошао на Синајску Гору „и ту, на крају земље, бдио над стадом своје отаџбине“.

Теодосије, говорећи о животу и раду Савину у опште, каже, да је Сава „састрадавао душом за

отаџбину и тужио због људи свога племена“, и како се молио Богу „за славу своје отаџбине“.

Још је лепше и јасније изражен српски патриотизам и национализам у неколико састава, који су написани последњих година XIV века, а у којима се говори о косовској битци.

По једном од тих састава кнез Лазар је пред битку овако говорио својим војницима: „Ако нам буде суђен мач, ако ране, ако и смртна тама, треба све то слатко да подносимо због Христа и због благочашћа отаџбине. Боље је да у борби нађемо мучну смрт, него да дамо плећа нашим непријатељима“.

По другој једној версији војводе одговарају Лазару, на његов говор војсци пред битку, овако: „Шта је много, ако за тебе и за благочашће и за отаџбину не поштедимо себе и умremo?... Умримо да увек будемо живи!... Не треба да поштедимо себе, да после будемо живописан пример другима!... Кад би смо помишљали на таште грешне ствари, не би се никада ништа учинило за подвиге отаџбине“.

По једном од тих списа, кнез Лазар је пред смрт рекао онима, који су били уз њега: „Пролијмо крв своју, искупимо смрћу живот, дајмо нештедилице да се секу удови нашега тела за благочашће и за нашу отаџбину, и бог ће се смилovati на оне од наших који остану, и не ће до краја искоренити род и земљу нашу.“

Могло би се покупити у нашим оскудним изворима још доста примера, који би показали, како је српски национализам и патриотизам већ у средњем веку био необично развијен, али су и ови примери довољни да ово потврде.

Неколико речи на крају.

Слике и чланци, штампани у овој књизи, писани су без икаквих научних и књижевних претензија, већином у брзини и пригодом. Већина од њих штампана је у фелтону „Политике“.

И ако немају веће вредности, мислим да ће, издани у посебној књизи, корисно послужити широј публици за разумевање прошлости свога народа, тоју она тако слабо познаје.

Београд
12 јуна 1923.

Ст. Ст.

Садржај

Прошлост Срба, Хрвата и Словенаца	5
Положај српскога народа	16
Битка код Бара 1042 год.	24
Бодни и Јаквинта	29
Србија и Срби око 1168 год.	32
Хеирик Лан у Ђуприји	35
Немањина смрт	38
Деда прве српске краљице	41
Свети Сава	45
Краљица Ана	48
Забрана луксуза у Дубровнику 1235 год.	51
Буран дан у Бару 1247 год.	54
На Милутинову двору	60
Смрт краљице Јелене	65
Погреб краља Милутина	70
Области под царем Душаном	73
Убиство Павла Раденовића	76
Филип Маџарин	79
Тата-Товар	83
У Дубровнику 1440 год.	87
Несуђени владоци	94
Владоци као трговци	100
Наше набеглице у XV веку	104
Цар Јован	107
Стеван Штиљановић	111
Српски национализам у средњем веку	115
Неколико речи на крају	118